

# RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA  
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

## INNEHÅLL

### MINNESORD

Generaldirektör *Gunnar Petri*, Stockholm:  
Minnesord över Åke Kromnow ..... 65

### UPPSATS

Fil. kand. *Beatriz Borda* och fil. kand. *Susanne Lundin*, Lund: Vem får grädden på tårtan?  
Om samhällets subtila maktstrukturer i  
Pierre Bourdieus sociologi ..... 66  
Who gets the Frosting on the cake? ..... 86

### ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Docent *Allan T. Nilson*, Göteborg: När ba-  
garna blev klassmedvetna ..... 87  
Nord nytt 25. Anmäld av fil. kand. *Barbro  
Matsson*, Stockholm ..... 92  
Inga Wintzell: Jeans och jeanskultur. An-  
mäld av intendent *Gunnel Hazelius-Berg*,  
Stockholm ..... 95



RIG · ÅRGÅNG 69 · HÄFTE 3

1986

# *Föreningen för svensk kulturhistoria*

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*  
Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

## *REDAKTION:*

Professor *Nils-Arvid Bringéus*  
Docent *Mats Hellspång*, Rigs redaktör  
Docent *Elisabet Hidemark*  
Intendent *Hans Medelius*  
*Ansvarig utgivare: Docent Elisabet Hidemark*

*Redaktionens adress: Docent Mats Hellspång, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.*

## *Föreningens och tidskriftens expedition:*

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 60:–  
Postgiro 193958-6

*Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet*

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1986

---

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

---

# Minnesord över Åke Kromnow

Av Gunnar Petri

Förre riksarkivarien Åke Kromnow har gått bort efter en kort tids sjukdom, 71 år gammal. Han var under åren 1977–1984 ordförande i Föreningen för Svensk Kulturhistoria, som utger denna tidskrift. Med Åke Kromnow har den lärda världen i vårt land mist en av sina kraftfulla administratörer och ledargestalter.

Historiska studier och tjänstgöring i arkivväsendet förde honom snart till chefsbefattningar, under 1952–65 som kansliråd och chef för utrikesdepartementets arkiv och från 1965–79 som riksarkivarie. Hans uppdrag inom det kulturadministrativa området var legio. Som exempel kan nämnas ledamotskap i Nordiska museets nämnd och i Skansens styrelse, ordförandeskap i Dialekt- och ortnamnsarkiven samt Svenskt Visarkiv, ordförandeskap i Näringslivets arkivråd och ledamotskap i Statens Humanistiska forskningsråd och styrelsen för statens konstmuseer. Därtill kom ett antal tunga utredningsuppdrag med inriktning mot arkivväsendet. Hans akademiska studier ledde till en filosofie licentiatexamen 1942 och den akademiska världen hedrade honom 1969 med ett filosofie hedersdoktorat vid Stockholms universitet.

Åke Kromnows personliga egenskaper gjorde honom till en utomordentligt värdefull länk mellan den lärda världen och den värld som sysslar med förvaltning, organisation och politik. Han företrädde skickligt de organisationer där han verkade, och han var samtidigt respekterad för sin vetenskapliga förankring. Denna förmåga kom att spela en särskild roll i en tid då klyftan mellan dem som utför det lärda hantverket och dem som admini-

strerar har blivit allt större.

Det svenska arkivväsendets förändring och modernisering under senare år är intimt förknippade med Åke Kromnow. Han fångade snabbt upp de nya strömningarna mot ett myndighets- och serviceanpassat arkivväsende som inte längre hade sin hela bas i den traditionella forskarinriktade depåverksamheten. Han var också lyhörd för de nya problem som de databaserade arkivmedierna medför, och han har i hög grad bidragit till att det svenska arkivväsendet på denna punkt är väl rustat i en internationell jämförelse. Han hade också en stor förmåga att få gehör hos statsmakterna för sina synpunkter angående arkivväsendets utveckling. Därom vittnar den stora omorganisation av Riksarkivet som han genomförde i samband med inflyttningen i arkivets nya förnämliga anläggning i Marieberg.

Han hade också en skarp blick för behovet av ett vidgat perspektiv på arkivfrågorna i samhället. Därom vittnar hans tidiga engagemang för näringslivets arkivfrågor och för ett samlat näringsarkiv. Hans handbok i dessa ämnen från 1947 har blivit en klassiker.

Från sin tid i diplomatins salonger bevarade Åke Kromnow en elegant personlig framtoning och ibland en lätt distans till det triviala. Han hade stor förmåga till problemöversikt och den svår-fångade egenskap som brukar kallas gott omdöme. Samtidigt kunde han visa engagemang och handlingskraft. Det var lätt att känna vänskap och respekt för Åke Kromnow.

# Vem får grädden på tårtan?

## Om samhällets subtila maktstrukturer i Pierre Bourdieus sociologi

Av Beatriz Borda och Susanne Lundin

### Inledning

Den franske kultursociologen Pierre Bourdieu har under de senaste åren fått en dominerande plats i den samhällsvetenskapliga debatten. Han har länge figurerat som radikal fransk kulturdebattör och idogt kritiserat den rådande kulturpolitiken. Även i Sverige har man inom flera discipliner intresserat sig för hans kultur- och utbildningssociologiska teori. Här är det främst Donald Broady och Mikael Palme – verksamma vid institutionen för pedagogik i Stockholm – som har bidragit till en bredare spridning av Bourdieu. De har inom UHÅ-projektet Bourdieu-studier i Sverige gett ut flera kompendier om honom och översatt valda delar av hans produktion till svenska. I gruppen av svenska forskare som har arbetat med Bourdieu finns konstvetaren Sven Sandström och sociologen Boel Berner. I början av 1986 utkom ett urval kultursociologiska texter sam-

manställda av Broady och Palme. Boken spänner över Bourdieus produktion – allt från kabylska bönder i Algeriet till den franska överklassens känsla för distinktioner.

Fram till mitten av 60-talet var Bourdieu s. k. bekännande strukturalist. Denna inställning har modifierats med åren. Idag tar han avstånd från den Althuserska strukturalismen och kan istället ses som struktureringssteoretiker (Allan Pred 1986). När man läser Bourdieus beskrivningar av den franska överklassens livsstilar och strategier, får man en känsla av att han betraktar det egna samhället med en socialantropologs ögon. Han ser den franska borgerligheten som ett stamsamhälle, "ett folkslag med sina egna kultplatser och ritualer, sin mytologi och rollfördelning" (Wirén, G., DN 1985.11.21) I sin samhällsanalys strävar Bourdieu efter att kombinera antropologiska kvalitativa metoder med sociologiska mer kvantitativa metoder. Omödena om Bourdieu visar upp ett brett spektrum. En vanlig bild av honom är den som samhällsfilosof – teoribyggare, med förkärlek för abstrakta begrepp. Å andra sidan täcker han väl det empiriska

\* Uppsatsen är skriven av Beatriz Borda och Susanne Lundin. Inledning och avslutande diskussion står författarna gemensamt för. Borda behandlar frågan om "estetik och klass". Lundin diskuterar utifrån ett eget empiriskt material frågan om "bildning och klass".

arbetsfältet. När man studerar hans verk dyker dock ständigt frågan upp: var står kultursociologen Bourdieu själv i sin syn på samhället? I sin strävan att blottlägga den franska kulturelitens maktbalans intar han en till synes "neutral" ställning, vilken dock inte hindrar honom från att uttala sig om "kulturens" hierarkiska karaktär och om dess funktion som klassförtryckare.

### *Kulturbegrepp och kulturellt kapital*

Bourdieus kulturbegrepp sammanfaller inte med det breda antropologiska kulturbegreppet. Kultur är för honom det vi i Sverige betecknar som "finkultur". För honom existerar ingen bred folklig kultur, blott den dominerande legitima kulturen, dvs. "finkulturen".<sup>1</sup> Han talar dock om att olika existentiella/materiella förhållanden frambringa olika klassbundna system av dispositioner.

Innan vi går vidare skall vi uppehålla oss en stund vid en central fråga i Bourdieus teori, nämligen relationen mellan struktur och praktik.<sup>2</sup> Utgångspunkten för denna diskussion är begreppet habitus, dvs. ett system av dispositioner nedlagt i människors kroppar och sinnen, som utgör grundvalen för deras handlan-

de. Begreppet habitus infördes av Bourdieu som en förmedlande länk mellan struktur och praktik, ett försök att förena objekt och subjekt. I sin teoribildning vänder han sig mot två olika teoretiska perspektiv, fenomenologins subjektivism och strukturmarxismens objektivism.<sup>3</sup>

Utifrån denna kritik har han utvecklatsina tankar kring den dialektiska relationen mellan de objektiva strukturerna och de system av dispositioner (habitus), som de förverkligar och som i sin tur är ägnade att reproducera strukturerna genom praktiker. Bourdieus teori om praktik är en reproduktionsteori som i korthet kan sammanfattas så här:

Strukturerna (materiella/existentiella livsbetingelser) producerar en bestämd habitus. Denna habitus bestämmer en viss praktik, som i sin tur har en tendens att reproducera strukturerna. Habitus är då en produkt av strukturer som producerar praktiker och reproducerar strukturer. På så vis markerar habitus vilken klass man tillhör och vilket kulturellt kapital man har att falla tillbaka på.<sup>4</sup> Kulturellt kapital ser Bourdieu som förmågan att tillägna sig den legitima, erkända kulturen. Kulturellt kapital är dock enbart *en* form av ett symboliskt kapital, vilket i sin tur står för ett allmänt erkänt värde. Begreppet "kapital" för tankarna till ekonomiska transaktioner. Här handlar det emellertid inte om ekonomi i gängse mening utan om en allmän ekonomi inom vilken människor strävar efter att få olika tillgångar. Så är kulturellt kapital, socialt kapital liksom ekono-

<sup>1</sup> När vi här talar om en folklig resp. lägre klass/kultur görs detta i brist på ett mer adekvat begrepp. Vi syftar då på en icke-borgerlig klass/kultur.

<sup>2</sup> Här används begreppet "praktik" vilket inte får ses identiskt med det inom den marxistiska filosofin centrala begreppet "praxis". Struktureringsteoretiker (Giddens, Pred, Bourdieu) m. fl. anser att individens handlingar skapar strukturella mönster och att dessa i sin tur återverkar på individuella ageranden. Det handlar om sambandet mellan mänskliga praktiker och struktur. Praxis står för tanken om människan som historiens handlande subjekt. I motsats till praktikbegreppet ses hon här som själv skapande (Kosik m. fl.).

<sup>3</sup> Jfr. Jacques Bidets diskussion i "Questions to Pierre Bourdieu", *Critique of Anthropology* vol. 13-14, 1979.

<sup>4</sup> "Kulturellt kapital" rymmer Bourdieus definition av begreppet kultur. Se definition ovan i texten.

miskt kapital alla former av *symboliskt kapital*. Vidare kan de olika kapitaltyperna konverteras till en annan. En välutbildad person med stort kulturellt kapital garanteras tillträde till mäktiga maktfält men också till en välbetald tjänst som tillgodoser det ekonomiska kapitalet. Det symboliska ekonomiska kapitalet är alltså inte enbart ekonomiska tillgångar i materiell bemärkelse utan även en kompetens att tolka det ekonomiska språket, kontakter med näringslivet m. m.

Bourdieu ser den franska samhällshierarkin delad i två vertikala likvärdiga pyramider. Den ena bygger på den legitima kulturen — kulturellt kapital — och har högutbildade kulturpersonligheter, professorer etc. i toppen. Den andra pyramiden utgörs av näringslivsmagnater, bankirer m. fl. Eftersom nu toppskikten kan räcka varandra händerna och konvertera kapitaltyp blir denna elit mycket stark. Ju längre ned man kommer på samhällsstegen desto mindre kapital har människorna. Denna bild utgör Bourdieus kultur- och klassyn. Han ser "folket", de lägre skikten tjänstemän och arbetare, som låsta i den dominanta kulturen — en "kultur" som inte är deras men som de tvingas se upp till och domineras av.<sup>5</sup>

<sup>5</sup> Bourdieu utgår från tre sociala skikt. Den dominerande klassen/borgerligheten, småborgarskapet samt de folkliga klasserna. Det är inte bara produktionsförhållandena som styr klassstillhörigheten. En uppsättning övergripande variabler bestämmer dessutom placeringen av en klass inom samhället. Vidare blir variabler som kön, ålder, ras osv. betydelsefulla för klassfraktioners positioner inom en klass. Sanningen om en klass, säger Bourdieu, uttrycks slutligen alltid genom bl. a. dess köns- och åldersfördelning. Kvinnor, invandrare, åldringar m. fl. är inte alltid attraktiva på prestigefyllda poster på arbetsmarknaden. Detta trots att deras sociala härkomst kanske egentligen skulle berättiga dem till en dylik. En ung manlig klassmedlem har högre status än de ovan nämnda.

### *Strategier och distinktioner*

1979 kom *La distinction. Critique sociale du jugement*, en syntes av Bourdieus kultur- och utbildningssociologiska undersökningar från 1960- och 1970-talen.<sup>6</sup> Avsikten är att visa vilka metoder olika samhällsklasser (familjer, yrkesgrupper, klassfraktioner etc.) använder sig av för att markera sin egen — eller strävan efter en bättre — klassstillhörighet. Det handlar om vilka *reproduktionsstrategier* de använder sig av. Olika grupper har olika strategiska vapen för att slå vakt om eller höja sin samhällsposition. Här kommer *distinktionen*, avgränsandet, in i bilden. Denna strategi är, menar Bourdieu, framför allt välutvecklad hos den domnanta klassen — de använder den för att legitimera den egna *positionen*. Det är borgerligheten som står i fokus för Bourdieus analys. Han visar hur denna utövar ett kulturellt förtryck av de underordnade klasserna.

I tidigare verk har Bourdieu intresserat sig för andra samhällsgrupper än borgerligheten. Framför allt gäller det hans studie från 1959 av kabylska bergsbönder, *Le sens de l'honneur* (1972). Här undersöker han en algerisk bondebefolkning och slår fast att deras samhälle bygger på spelet om ett symboliskt kapital. Han ser sekvensen av ritualer, som används för att upprätthålla hedern, som resultat av "ett val och uttryck för en strategi . . . Det man kallar för hedern är inget annat än den utbildade disposition, habitus, som gör det möjligt för varje agent att utifrån

<sup>6</sup> Andra viktiga verk som *Un art moyen. Essai sur les usages sociaux de la photographie* (1965), *Ce que parler veut dire* (1982), *Homo Academicus* (1984) m. fl. tar upp samma grundläggande tema.

ett litet antal implicita principer frambringa alla de sätt att uppträda som överensstämmer med reglerna . . ." (Bourdieu 1986: 43). Han upptäcker en grundläggande symbolisk ekonomi bakom detta folks ärvda känsla för vad som hedern kräver.

De kabylska böndernas liksom den franska borgerlighetens mål är den kulturella reproduktionen som sker bl. a. genom att man framhäver och avgränsar sig som grupp – genom distinktion.

#### *Positioner och dispositioner*

Hur sker då avgränsningen? Här måste ett nytt begrepp föras in – det *sociala rummet*. Som sociolog konstruerar Bourdieu en bild av klasstrukturerna i samhället. Detta sociala rum befolkas av olika klassfraktioner och grupper (se ovan) som alla styrs av en "ekonomi". Som redan tidigare påpekats, går de olika individerna och gruppernas strategier ut på att bibehålla, konvertera och/eller öka sitt kapitalinnehav och på så vis förbättra sina sociala positioner. Med hjälp av det sociala rummet vill Bourdieu visa var någonstans de olika grupperna i det franska samhället befinner sig mellan kulturellt och ekonomiskt kapital.

När det nu gäller att avgränsa sig – framhäva och legitimera sin ställning – sker det genom omedvetna eller medvetna strategier som uttrycker *smaken*. Här kommer vi in på det som Bourdieu kallar för *livsstilarnas rum*. Denna konstruktion (jfr det sociala rummet) fångar in människors smak i fråga om mat, dryck, musik, konst, bilar, klubbar m. m. Bourdieu relaterar livsstilen till den sociala positionen. Så finner man, för att ge ett förtydligande exempel, de människor som gillar Warhol, Goya, Kafka m. fl. i

toppen närmast den kulturella polen i det konstruerade sociala rummet. Närmast den ekonomiska polen finner man folk, som visserligen kanske inte uppskattar avantgardekonst men däremot de dyra gallerierna i de finare stadsdelarna där konsten visas (Broady 1983).

Bourdieu hävdar att det finns ett s. k. vertikalt kontinuum från den legitima kulturen och smaken, vilket leder ned till de folkliga klasserna. Bourgeoisien har gott om kulturellt kapital och förmår med hjälp av distinktioner hävda sin hemmastaddhet inom den legitima kulturen. Småbourgeoisien strävar efter densamma utan att någonsin riktigt lyckas nå upp till den. De folkliga klasserna har ingen sådan strävan, men ifrågasätter inte den dominanta kulturens utformning. Man kan alltså se att ju längre ned i hierarkin människor befinner sig desto mindre "kultur" har de. Ingen undslipper dock att domineras av de som står ett steg över.

Huruvida det överhuvudtaget finns ett sådant kontinuum kan diskuteras. Därmed kommer vi nu fram till Bourdieus *ledmotiv och huvudfråga*, nämligen förhållandet mellan det sociala rummet och livsstilarnas rum. Med andra ord: Hur förhåller sig människors positioner och dispositioner till varandra? Vidare: Vilka reproduktionsstrategier använder olika grupper och med vilket syfte?

Bourdieu undersöker gruppernas olika reproduktionsstrategier i de mest skilda situationer. Han intresserar sig i hög grad för människors inställning till konst och estetik i allmänhet. Bildnings- och utbildningsfrågan utgör en andra tung post i hans kartläggning av det franska folkets strävan efter en bättre social och ekonomisk situation.

I det följande vill vi ta fasta på dessa frågor för att belysa Bourdieus idéer men också för att undersöka i vilken mån hans analysmodell överhuvudtaget är tillämplig på svenska förhållanden. Har vi etnologer någon användning av Bourdieu? Skall man köpa hela hans "paket" eller blott utgå från det som inspirationskälla?

### Det raffinerade och det vulgära

La distinction. Critique sociale du jugement (1979) frilägger de mycket *subtila maktstrukturer* inom estetikens område som bär upp det franska klassamhället. Det rör sig om makt som utövas utan att vara synlig — immateriella maktrelationer, som bara kan existera genom att de som är underkastade villkoren accepterar dessa. Just dessa dolda maktstrukturer är Pierre Bourdieus utgångspunkt, när han studerar olika klassers förhållningssätt till den erkända legitima konsten. Boken är samhällskritisk med ironiska undertoner, där Bourdieu leker med ordens tvetydighet för att visa, att samma maktstrukturer bryter igenom i beslöjad form på språkets område, något som han tar itu med i boken *Ce que parler veut dire* (1982).

När det gäller franskans "distinction" måste vi därför hålla ordets dubbelbetydelse i minnet: att något är "distingué" betyder dels att det skiljer sig från något annat, dels att det är utmärkt och förnämt. För Bourdieu hänger dessa två betydelse samman. Att särskilja sig i fråga om t. ex. smak är också att utmärka sig, att uttrycka avsmak för andras smak (Broady 1984).

Smaken är enligt Bourdieu vårt finaste instrument för att orientera oss i den sociala världen och särskilja oss från andra och från deras smak. Det finns olika sätt

att tillägna sig den "legitima" kulturen och dess "goda" smak: informellt (i hemmet) genom att födas inom och socialiseras in i en bestämd klass, familj osv. och formellt (i skolan) genom utbildningsinstitutionerna.

Bourdieu's kultursociologiska studier handlar om *dominansmekanismer inbyggda i den kultiverade överklassens klassificering av den sociala världen*. Kampen om klassificeringarna är enligt honom den bäst dolda dimensionen av klasskampen.

Det centrala temat är hur den universellt legitima kulturen utgör ett av de viktigaste instrumenten när de dominerande klasserna håller sina ställningar i förhållande till de lägre klasserna och i förhållande till varandra. Detta vill han belysa genom att studera kulturkonsumtionen. Den är ett steg i en kommunikationsprocess som förutsätter praktisk och explicit kompetens att dechiffrera koder. Ett konstverk t. ex. har mening och intresse endast för dem som äger *den kulturella kompetensen* att tolka det. Förnekandet av s. k. "vulgära" nöjen är ett bejakande av de "raffinerade", eleganta nöjenas överlägsenhet. Det är förklaringen till varför konst- och kulturkonsumtion fyller en sådan viktig social funktion. Den legitimerar nämligen sociala skillnader. Smak definieras då av den dominerande kulturen som en naturligt kultiverad *disposition*. Den anses vara en medfödd känsla för intuitivt igenkännande av estetiska värden.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Bourdieu använder ordet *reconnaissance* på franska. Det har en ständigt närvarande dubbelbetydelse av "erkännande" och "igenkännande". Något som man både kan godkänna och definiera. Den estetiska känslan är en känsla för distinktioner dvs. särskiljande. Den estetiska dispositionen är en dimension av borgerlighetens distanserade och självsäkra förhållande till världen.



Relationen mellan utbildningsnivå och klasstillhörighet är central. Den formella inläringen som äger rum i skolor och den informella inläringen hos givna sociala kategorier kompletterar varandra. Det handlar om olika slags kunskaper och sättet på vilket man tillämpar dem. Att olika grupper i samhället förhåller sig på olika sätt till den legitima kulturen beror enligt Bourdieu på den kulturella inläringens villkor.

#### *Smaken – en osynlig makt*

Smaken är ett dolt slagfält där den dominerande klassen slåss för att legitimera sin egen position. Denna dolda karaktär beror främst på att smaken brukar ses som en självklarhet, ”den naturliga skillnaden”, och därmed lösrycks den ur sitt sociala sammanhang. Men det viktigaste sambandet för Bourdieu är det mellan kulturellt kapital, utbildning och smakskillnader. Denna kamp om den legitima, universellt goda smaken är en i vardagslivet ständigt pågående process i vilken alla klasser är involverade.

Med utgångspunkt i sina enkätundersökningar från 60- och 70-talen urskiljer Bourdieu tre olika typer av smak:

- 1) *Den legitima smaken* som i sin mest renodlade form återfinns hos den del av den dominerande klassen som besitter störst kulturellt kapital (t. ex. universitetslärare).
- 2) *Den konventionella smaken* är den i genomsnitt dominerande smaken hos medelklassen. I synnerhet hos dem som har störst ekonomiskt kapital (t. ex. bland företagsledare och ingenjörer).
- 3) *Den populära smaken* är förhärskande bland arbetarklassen. Denna rättar sig efter det som en gång varit den legitima kulturens smak, men som på grund av sin

spridning nu blivit vulgär.

De markanta skillnaderna mellan olika klassers musik- och konstpreferenser betingas enligt Bourdieu dels av klasstillhörigheten, dels av utbildningsnivån.

#### *Den ”rena” konsten*

Den ”äkta” konsten, dvs. den legitima erkända konsten, är i Bourdieus ögon uttrycksformer som måleri, musik, teater, litteratur etc. Vill man tolka klasskillnader i förhållande till den s.k. ”äkta” konsten, krävs en analys av alla de sociala funktioner som varje konstform, arbete eller institution har.

Bourdieu tycker att musiken är det bästa exemplet och belyser det med en tabell som talar för sig själv. Den täcker hela *det sociala rummet* och visar att varje klass har sin ”egen” musik. Han säger att ”ingenting bekräftar tydligare ens klasstillhörighet än musiksmaken” (Bourdieu 1979:18). Det handlar inte om att gå på konsert eller att kunna spela ett instrument därför att musikkultur inte är en uppvisning som andra. Ser man till ordets sociala definition, visar Bourdieu att ”musikkultur” är mer än kunskap och erfarenheter förenade med en förmåga att prata om dem. Musik är den andligaste av de andliga konstformerna och musikkärleken är en garanti för andlighet.

Den bildade borgerligheten uppfattar sin relation till folket i termer av själens relation till kroppen. Den ser likgiltighet för musik som en form av materialistisk torftighet. Den sanna känslan för musiken ser de som något av naturen givet. Den sociala ordningen får därmed en ”naturlig” bekräftelse.

*Utbildningssystemets dolda effekter*

En fallenhet för bildning är bara en av förutsättningarna för kulturtillägnelse inskriven i borgarklassens medlemskap och de meriter som ger tillgång till dess rättigheter och skyldigheter. En av de dolda effekterna av utbildningssystemet är just statusillskrivning. Denna kan vara antingen positiv eller negativ och stigmatiserande. Varje grupp placerar således olika individer i hierarkiskt ordnade klasser.

Arbetarklassen är enligt Bourdieus definition "fattig" på *kulturellt kapital*. I motsats till den bildade borgerligheten har arbetarklassens medlemmar inget bevis på sitt kulturella kapital (inga titlar eller examina). Därför bedöms de efter vad de *gör* och inte efter vad de *är*. Vad Bourdieu frågar sig är varför kulturella *praktiker* som inte lärs in i skolan är så starkt beroende av utbildningsnivån. Skolan gör individen mottagligare för nya kulturella upplevelser och ger honom element för att *tolka* och *kategorisera* dem.

På så sätt vidareutvecklar skolan det kulturella bagaget som man fått hemifrån. Den ger inte bara behörighet för att tillägna sig "finkulturen", den spelar också en mer dold roll, nämligen att komplettera den borgerliga familjens roll i klassreproduktionen.

Bourdieu tillskriver den estetiska läggningen en stor vikt och därför har han valt konsten som en skiljelinje som delar mänskligheten i två delar: en begåvad elit som förstår sig på konst och en stor massa som inte har tillträde till den estetiska världen.

*De sociala villkoren för konstupplevelsen*

Kan man tala om en folklig estetik?

På teater och bio kräver den s. k. populära publiken (arbetare och lägre medel-

klass) direkt deltagande. De identifierar sig ofta med filmfigurerna och deras öde. Arbetarklassen strävar efter inlevelse och omedelbar tillfredsställelse. Den bildade överklassen däremot karakteriseras av ett estetiskt avståndstagande.

Även när den befattar sig med s. k. populära företeelser (t. ex. western-filmer eller tecknade filmer) införs en distans. Intresset för *innehållet* (filmens handling) flyttas över till *formen* (de konstnärliga effekterna). En rationell uppskattning av filmens kvalitet sker genom jämförelse med andra verk. Bourdieus material består av statistiska undersökningar, enkäter och intervjuer. Frågorna i dessa vidrör publikens bakgrund, utbildning och deras upplevelse av konstverken. Av statistiken fick han fram ett mönster. Det visade sig att de flesta museibesökare hörde till de högre klasserna medan bara fem procent hörde hemma i arbetarklassen. Nästan hälften av museipubliken hade en s. k. klassisk bildning vari latin ingick som ämne. Av dessa hade bara fyra procent sina rötter i de folkliga klasserna (arbetare och bönder).

Avsikten med bokens många tabeller är inte att ge svar på det kulturella kapitalets fördelning, utan att formulera ständigt nya frågeställningar. Det finns ett implicit *varför* i Bourdieus presentation av statistiska data. Det spännande med *La distinction* är analysen av vad som döljer sig bakom de regelbundenheter som statistiken registrerar.

Vad som intresserar Bourdieu i museiundersökningen är själva konstupplevelsen — eller snarare *de sociala villkoren för konstupplevelsen*. Statistiken visade att 2/3 av alla museibesökare från de lägre sociala klasserna efter besöket i museet inte kunde namnet på någon enda av de

konstnärer vars tavlor de nyss tittat på. Denna brist på bildning avslöjades inte bara av att man inte kunde namnet på varken tavlorna eller konstnärerna. Samma människor berättade i intervjuerna att de överhuvudtaget hade svårt att se några skillnader mellan de olika konstverken. Förmågan att uppfatta skillnader var avhängig av museibesökarnas kunskaper om konst och deras allmänbildning. Att kunna göra kategoriseringar är att behärska en uppsättning av klassificerande begrepp som kan användas för att identifiera skillnader. Ju mer bildning desto fler indelningar.

#### *Hur konstverk upplevs och tolkas*

Ett konstverk kan givetvis upplevas på många sätt. Vi kan t.ex. uppfatta ett konstverk genom våra sinnen. Former, färger och innehåll kan vi alla njuta oberoende av kunskap om konstnärernas namn eller epoker i konsthistorien. Men för Bourdieu ligger det till på motsatt sätt. Museibesökarnas kunskap eller brist på kunskap av detta slag är ett av många uttryck för *en socialt formad förmåga* (disposition) att göra bl. a. de distinktioner som bestämmer "upplevelsen" av färger, former, stildrag eller tavlornas föreställande innehåll.

Vi har att göra med en kulturellt och socialt formad förmåga att dechiffra symboler i tavlan. Förmågan att "uppleva" bestäms av betraktarens förtrogenhet eller brist på förtrogenhet med just de upplevelseformer som konsthistorien själv har bidragit till att producera och givit namn ("realism", "impressionism" m. m.). Konstverk besitter, enligt Bourdieu, inga naturgivna kvaliteter. De är *symboliska värden* som existerar bara för dem, som äger rätt redskap för att de-

chiffra koderna. Och denna "dechiffre-ringskompetens" är i praktiken en kunskap om de möjliga sätt att indela och klassificera den konst och de konststilar, som existerar i ett samhälles föreställningar om konst.

Att kunna klassificeringsprinciperna är nödvändigt för att kunna placera in ett konstverk i ett system av relationer. Varje element i systemet är i princip definierat av sina relationer till allting annat i systemet, av allt det liknar och inte liknar.

De konstbildade museibesökarna fyller sin upplevelse av enskilda konstverk med innehåll. De rör sig i praktiken i ett redan färdigt, existerande "universum av åtskillnader och referenser" (Broady & Palme 1984:8). De obildade museibesökarna, i avsaknad av denna kulturella kompetens, kunde däremot inte ge konstverken mening genom att medvetet eller omedvetet relatera dem till annat inom konstens värld. Ofta stod de frågande. Som allra mest obegriplig framstod den moderna abstrakta konsten. Detta är inte så underligt, eftersom denna ofta får sin konstnärliga mening just i relation till traditionellt etablerade sätt att måla.

De lägre klassernas försök att förklara konstverkens värde kallar Bourdieu *underkastelse under obegripligheten*. De lägst utbildade museibesökarna erkänner konstverkens legitimitet trots allt. Till skillnad från kultureliten lyfter de fram det *arbete* som ligger bakom tavlorna och konstverkens *ålder* som förklaring till deras värde.

*Konstmuseet — den bildade överklassens tempel*  
Undersökningen av konstmuseerna och deras publik kan betraktas som exempel på Bourdieus analys av mötet mellan människors socialt formade *habitus*, deras *kulturella kapital* och ett *socialt fält*, där

människor inträder med denna habitus.

Museet är en byggnad som lagrar och bevarar föremål med symbolisk mening. Det är dessutom i sin fordrande högtidlighet och sitt monumentala utförande en övergång från det anspråkslösa vardagslivet till den erkända kulturens värld. I museet och dess föremål, liksom i bruket att gå på konstmuseum överhuvudtaget, gestaltas föreställningar som återskapar den i samhället gällande sociala ordningen. Konstföreställningarna förenar människor som är varandras sociala likar och åtskiljer dem som är varandra socialt olika.

Vad som sker på konstmuseerna är för Bourdieu avslöjande för vad som händer på andra områden i samhället. Det är exempel på hur skillnader — inte minst ekonomiskt betingade — mellan olika sociala klasser för de inblandade själva förlorar den sociala förklaringsgrunden och förvandlas till naturliga skillnader mellan t. ex. olika slags smak. Så karakteriseras överklassens preferenser som raffinerade medan de lägre klassernas preferenser klassas som dålig smak.

Förståelsen av den erkända konstens språk och upplevelsen av de enskilda konstverken är möjliga bara för dem som är specifikt formade för att tillägna sig legitim kultur. Denna förtrogenhet har i praktiken bara den dominerande klassen. Den borgerliga familjen förser redan tidigt sina barn med allmän bildning (*culture générale*) och försäkras om att det ska gå dem väl i det utbildningssystem där kulturellt kunnande reproduceras och fördelas. Barn från de högre klasserna besitter således sedan tidig barndom ett större kulturellt kapital (se avsnittet om bildning och klass).

*Fotot — en medelmåttig konst?*

Fotografering är en allmänt utbredd estetisk aktivitet bland alla klasser i samhället, samtidigt som det inte existerar en produktion av erkända föreställningar om fotot att falla tillbaka på. I sin studie av fotot utgår Bourdieu från den "realism", som man vanligtvis brukar tillskriva den folkliga smaken, och de högre klassernas förmåga att anlägga ett "estetiskt" förhållningssätt på snart sagt vad som helst. Dvs. den närhet och distans som kännetecknar resp. klassers förhållningssätt till världen.

Bourdieu säger att fotot inte registrerar "verkligheten". Det gäller alla klassers fotografering att den förmedlar en socialt filtrerad bild av verkligheten. När man säger att fotot är "realistiskt" gör man ingenting annat än bekräftar, att en bild som motsvarar den socialt producerade uppfattningen om vad som är "verkligt" också är "verklighetstrogen", dvs. "realistisk" (jfr. Bourdieu 1965 och Broady & Palme 1984).

Vad som intresserar Bourdieu i folkliga foton är de krav på "realism", som han ständigt mötte i intervjuerna. Det är vad han kallar *den underliggande funktionalismen*: den oupplösliga föreningen av en *estetisk* och en *moralisk* uppskattning. Bilderna föreställde för både bönder och arbetare något som var värt att fotograferas och hade därför en begriplig funktion.

De intervjuade från de folkliga klasserna avfärdade ofta tanken på att fotografera för fotograferingens egen skull som "ett slöseri med film" eller "tidsfördriv". Ett angrepp mot två av bondesamhällets centrala dygder: sparsamhet och flit.

Ett ovanligt tydligt exempel på sammanfallandet mellan *etiska* och *estetiska* be-

*dömningsgrunder* fann Bourdieu i de lägre klassernas sätt att posera framför kameran. Detta var en grundläggande princip särskilt i böndernas bilder på människor. Hederskänslan är normgivande och föreskriver att man bör stå rakt och titta fram med huvudet upprätt när man poserar framför kameran. Att låta sig fotograferas på annat sätt är ovärdigt och inte bara oestetiskt utan även oetiskt. Denna "folkliga" typ av "stelt poserade" bilder står i kontrast till överklassens förkärlek för "naturligt avspända" familjebilder. I den folkliga smaken är sammansmältningen av *estetiska och etiska värderingar* mest synlig i en ständig återkommande klassificering av foton. Dessa sorterades efter vilka funktioner de ansågs kunna fylla och där olika moraliska krav ansågs gälla.

I de folkliga smakomdömena ingår alltid den användning man kan ha av fotot, dvs. en bedömning av i vilka situationer fotot är värt något och vilka personer som kan ha glädje av det. Släktporträtt och bilder av familjen poserande vid monumentala kulturbyggnader är därför vanliga motiv. De intervjuade bönderna och arbetarna avfärdade alltid för egen del de bilder, som de ansåg inte föreställde någonting. Dessa bilder tycktes förneka att de hade en begriplig funktion och därför vittnade de om en obegriplig inställning till vad som var värt att uppskatta och avbilda. De intervjuade ställde sig frågande eller avvisande inför ett estetiserande porträtt av en havande kvinna eller en bild föreställande en arbetares slitna händer.

#### *De intellektuellas roll*

*Klass* definieras inte bara av en specifik position i produktionssystemet, utan även av den specifika *habitus* som förknip-

pas med denna *position*. Alltså det som anses vara det "normala" kulturmönstret hos en specifik grupp, som delar samma ekonomiska villkor. Detta resonemang har gett Bourdieu anledning till en del funderingar kring de intellektuellas roll. Det är inte fråga om hur trovärdig eller falsk de intellektuellas beskrivning av arbetarklassen är, säger han. I forskarens försök att gripa verkligheten så, som arbetaren ser och upplever den, finns ett grundläggande problem. Intellektuella saknar arbetarens *habitus* och behöver därför skapa ett tolkningsschema, som då inte är likt det som arbetaren använder sig av. Dessa försök resulterar ofta i "populism", som enligt Bourdieu är inget annat än omvänd etnocentrism. En form av "proletärnobberi" som ofta tar sig uttryck i studier som pendlar mellan stigmatisering och idealisering av arbetarklassen och bönderna.

#### *Ingen kan fly undan sin habitus*

Bourdieu belyser med empiriska exempel hur arbetarklassens smak betingas av grundläggande behov. Han visar också hur människor med rötter i denna klass men som har kommit upp sig behåller sin gamla *habitus* trots att de ekonomiska villkoren förändrats till det bättre. *Habitus* seghet blottläggs, när den frigörs från de specifika villkoren som format den. Sådant är fallet med tjänstemannen med arbetarbakgrund, som inte vet hur man ska spendera sina pengar och som gör sparandet till en dygd. Det finns en *moralisk dimension* inbyggd i denna "gör-det-själv-ideologi", att köpa "onödiga" varor och tjänster är lika med slöseri. Att köpa tjänster är däremot naturligt för borgerligheten.

Ett restaurangbesök kan därför vara avslöjande på många sätt. Så kan t. ex. arbetaren eller den lägre tjänstemannen på en förnäm restaurang helt spontant inleda ett samtal med kyparen. Denne inser omedelbart vem han har att göra med och gör symboliskt slut på herretjänarrelationen och den olustkänsla som den skapat för båda. Bourdieu vill därmed visa att konsumtionsmönster inte bara är avhängiga av en viss inkomstnivå. *Konsumtionsmönster förkroppsligar specifika habitus* och därför kan man finna olika konsumtionsmönster associerade till samma inkomstnivå.

#### *Den materiella kulturens tysta budskap*

Det är de spontana uttrycken av smak och avsmak, sympati och motvilja, fantasi och fobi som i högre grad än några uttalade åsikter svetsar ihop en klass omedvetna sammanhållning. Bourdieu visar att den estetiska dispositionen är en viktig dimension i skillnaden mellan olika livsstilar. Arbetarklassens estetik karakteriserar han som funktionell och pragmatisk. Detta speglas i både heminredning, val av kläder, osv. Arbetaren vill få "valuta för pengarna"<sup>8</sup>. Det ska vara lättskött, billigt och hållbart. På liknande sätt finner man hos de olika klasserna skilda förhållningssätt till maten, hygien och kroppen. Dessa står, enligt Bourdieu, i förhållanden till *det ekonomiska och det kulturella kapitalet* och *den symboliska profiten* som man kan få ut av investeringen.

Det är t. ex. arbetarklassen främmande att göra varje objekt till föremål för ett

estetiskt val så som borgerligheten gör. Arbetarklassens festmåltider och "söndagskläder" står i bjärt kontrast till den gråa vardagens "normalitet". På samma sätt förhåller sig "finrummet" till de övriga rummen i arbetarhemmet.

En gruppens hela livsstil kan i enlighet med Bourdieu dechiffreras i medlemmarernas klädsel och heminredning. Valet av en viss typ av möbler eller tapeter betingas inte bara av kulturella och ekonomiska behov utan även av de sociala relationer, som dessa föremål förkroppsligar i lyx eller fattigdom, i distinktion eller vulgaritet, i det sköna eller det fula som finns i dem. Deras budskap behöver inte verbaliseras ty det är lika tyst och samtidigt lika talande som den lugna beigefärgade tapeten och den klubbiga linoleummattan i grälla färger. Den materiella kulturen talar på sitt säregna språk om den ärvda raffinerade elegansen, den nyrikes pråliga arrogans och den fattiges diskreta tarvlighet.

#### **Kultur, bildning och utbildning**

I mitt (Susanne Lundins) pågående avhandlingsarbete intresserar jag mig för den typografiska yrkeskårens förändring under främst 1900-talet. Det handlar om en yrkesgrupp som länge har räknats till elitarbetarnas skara. Typograferna var "konstförvanter" och "arbetararistokrater" och de utövade ett yrke som gav hög status bland hantverkare och arbetare. Under tidigare århundraden hade de haft olika privilegier som mestadels tillkom blott högreståndspersoner, t. ex. rätten att bära hög hatt och värja. Detta privilegium var man som arbetargrupp ensam om och skälet härtill kan troligen finnas i tryckeriernas intima samarbete med de akademiska institutionerna (Ek-

<sup>8</sup> Bourdieu menar att arbetarklassens smak betingas av nödvändighetens krav. Inom snäva gränser för sina aspirationer har denna klass utvecklat en smak med moraliska förtecken som gör nödvändigheten till en dygd.

dahl 1983). Trots att dessa förmåner så småningom försvann, stod konstförvarnarna oförtrutet kvar som "Gutenbergs lärjungar" och "den svarta konstens arvingar" (Lundin 1985). År 1886 bildades Svenska typografförbundet. Redan från första början rörde det sig om en stark och bitvis framgångsrik kamp för bättre ekonomiska och sociala villkor.

En del av forskningsarbetet kretsar kring frågan vilken roll bildning och utbildning spelar för människors "livskarriärer" – deras positioner i samhället. Utbildningen – eller kravet på utbildning – förändrar arbetslivet och därmed det sociala och kulturella livet.<sup>9</sup> Det handlar även om hur människors kulturella erfarenheter, den sociala livshistorien (dispositioner med Bourdieus terminologi) påverkar hennes sätt att handla.

Bildning och kunskap har alltid utgjort en skiljelinje mellan hög och låg status, mellan kvalificerad och okvalificerad arbetare. Så är även fallet med typograferna. Industrialismens genombrott blev ett svårt slag för många yrkesmän. Risken att dras ner i den stora massan av okvalificerade arbetare med låg status var stor. Det blev mycket viktigt för den utbildade arbetaren att värna om sin yrkesidentitet.

"Ja, det fick man alltid höra att det var ett förnämt yrke. Vi höll mycket på vårt yrke, vi var inte kategorier (som andra jobbare). För vi var konstförvarter."

<sup>9</sup> När jag här refererar till Bourdieus "kultur", "kulturellt kapital" o. s. v. gäller hans egen definition av begreppen – en slags "finkultur". När jag talar om kultur, t. ex. typografkulturen, avser jag ett mer allomfattande kulturbegrepp. "Kultur finns som en realitet mellan människor och inte bara som en kvalitet i dem. Vi är alla bärare av varandras kulturer. Det handlar då om gemensamma normer och värderingar, om åsikter och attityder, om principer för hur arbetet skall organiseras, barn fostras och vem som har anledning att vänta sig bli bjuden på middag hos direktören" (Frykman/Löfgren 1984: 463).

Under 1900-talet blir de tekniska förändringarna allt fler och med dem ökar kraven på en mer specialiserad utbildning. Utbildningen på arbetsplatsen och de eventuella kvällskurserna för lärlingar ersattes/kompletterades med yrkesskola. Man ser hur kravet på officiell kompetens, skolutbildning, ökar.

#### *Utbildningssystemet som samhällsbevarare*

Människan formas i huvudsak av två institutioner, säger Bourdieu: familjen och skolan. Båda är betydelsefulla för hur det kulturella kapitalet skall fördelas och för vilka reproduktionsstrategier individen skall använda. I Bourdieus analys av den franska utbildningsexplosionen på 1960-talet finns en hel del intressanta tankar och angreppssätt att ta fasta på. Det gäller både utbildnings- och arbetslivsforskning.

Hur ser då Bourdieu på detta fenomen? Enligt honom har utbildningsexplosionen inte fört med sig några genomgripande förändringar i klassmönstret, vilket man kanske kunde förvänta sig av en ökad allmän utbildning. Han förklarar detta fenomen med att utbildningssystemet formar människans habitus. Hon lärs upp till att acceptera just de slags värden som den dominanta kulturen förmedlar. Bourdieu betonar vikten av detta erkännande, "reconnaissance", som en grundförutsättning för det oförändrade klassmönstret. På erkännandet vilar utbildningssystemets upprätthållande av en symbolisk ordning – den rådande samhällsstrukturen. Människan återskapar alltså alltid strukturen utan att kunna påverka den.

Denna till synes statiska och deterministiska syn är något som Bourdieu ofta beskylls för. Enligt Donald Broady hand-

lar det om felaktiga anklagelser. Han ser Bourdieus samhällsstruktur som visserligen mycket trögrörlig men inte som statisk. En hårfin skillnad eftersom denna teori förutsätter att om något skall kunna förändras, måste först strukturen förändras. Hur detta sker säger varken Bourdieu eller Broady.

#### *Social inflation och deklassering*

I sin analys av utbildningsexplosionen utgår Bourdieu från den hårdnande konkurrensen inom bildningssystemet. Han går dock inte särskilt in på skäl till detta fenomen utan avfärdar det som "impulser av ekonomisk art". Konkurrensen leder till nya reproduktionsstrategier för de olika klasserna. Idag, säger han, räcker det inte med att "bara vara rik" eller att ha "ett namn" att falla tillbaka på för att hävda sin sociala position. Man tvingas även tillägna sig en bildningskompetens, som kvalificerar till den eftertraktade sociala positionen. Att vara adlig men okunnig eller nyrik utan skolexamen är en dålig språngbräda i ett samhälle, där allt större vikt läggs vid bildning och utbildning. Och framförallt: där allt fler tillägnar sig en relativ hög utbildning.

Det blir därför naturligt att antalet personer som går till högre utbildning ökar. I detta finns förklaringen till varför det har gått inflation i examina och utbildningstitlar. Det handlar om en process som ökar i takt med att utbildningarnas värde urholkas. Vill man inte halka efter, både socialt och ekonomiskt, måste man vända sig till utbildningsinstitutionerna. Först institutionernas betyg etc, den officiella kompetensbekräftelsen, ger socialt värde. Efter hand tvingas alla klasser och klassfraktioner till ett allt intensivare och tidsmässigt långdraget

bruk av utbildningsinstitutionerna. Denna process drabbar självklart hårdast de lägre, uppstigande klasserna<sup>10</sup>. De, som nu har fått tillträde till ett tidigare otänkbart bildningssystem, hamnar i en fälla. Man påbörjar utbildningen och tror sig erhålla den sociala status utbildningen gav innan den blev tillgänglig för andra grupper än den dominanta kulturen. Men det har ju gått inflation i t. ex. studentexamen och dess status. Den eftertraktade titeln ger inte den efterlängttade statusen och därmed inte heller de efterlängttade yrkesmöjligheterna. Inflationen blir till ett klassspecifikt problem (Bourdieu 1983:229). De ökade utbildningsmöjligheterna leder därmed till deklassering för många grupper. Den tvingar fram en ständig kamp för att överhuvudtaget kvarstå i sin egen ursprungliga position.

Här blir Bourdieus resonemang särskilt intressant. Hans perspektiv öppnar möjligheter till studier av hur olika grupper agerar. Vilka strategier de använder för den kulturella reproduktionen och i kampen mot deklasseringen. Alltså hur man strävar efter att bibehålla eller skapa sig nya positioner, på till exempel arbetsmarknaden.

Inte bara i Frankrike utan även här i Sverige sker det ständigt omformuleringar av tjänster — de får ny status.

Man kan notera en relativ statussänkning inom yrken, där det idag rekryteras allt fler kvinnor, som inom läkar- och advokatkåren. Dessa yrken är nu inte längre öppna blott för en liten exklusiv manlig skara utan även tillgängliga för kvinnor. Läraryrket befinner sig inte

<sup>10</sup> Den lägre eller folkliga klassen/kulturen betyder här en icke-borgerlig klass/kultur. Se Inledning.



längre på de ouppnåeliga höjderna. Liknande statussänkningar kan man lägga märke till inom de s. k. manschetttyrkerna på kontor, men även bland de forna elitarbetarna, typograferna. Det en gång så statusladdade manliga arbetaryrket utförs idag ofta – med andra metoder – av kvinnor.

Och därmed är vi inne på den tekniska förändringen som statussänkare. Bourdieu talar om automatiseringen och arbetsdelningen som en faktor i deklasseringen. Detta är något som också är märkbart i typografyrket. De traditionella *handsättarna* ersätts av några få men specialutbildade *maskinsättare* samt av en stor skara utbildade arbetare, s. k. okvalificerade. På samma vis flyttas typografstatusen ner ytterligare ett steg då datoriseringen slår ut all form av den traditionella mansdominerade blysnittningen och kvinnlig arbetskraft istället introduceras vid dataskärmarna.

#### *Strategier bland arbetare*

Vilka strategier använder sig nu människor av som råkar ut för deklasseringen eller som befarar att råka ut för den? Förutom rent konkreta åtgärder, som vidareutbildning för att kunna hävda sig inom det egna området eller omskolning till ett nytt yrke, kan andra strategier användas.

Ett viktigt syfte med Bourdieus forskning är att demaskera borgerligheten. Han granskar mindre de folkliga klassernas strategier. Hur ser det då ut för de hantverkare och arbetare vars yrken har försvunnit eller omdefinierats? Ett bra exempel på arbetarens strategier finner man inom tryckeribranschen. Detta är en arbetsplats, som rymmer olika sociala positioner och som genom åren har drab-

bats av stora omvälvningar, vilka har ruckat på den gamla sociala ordningen. Belysande är civiltryckerierna, som har ställts på huvud under de senaste ca 15 åren. Pendeln har svängt för många yrkesgrupper. Gamla sociala positioner och relationer har ersatts av nya. Den som i kraft av sitt yrke hade en hög status befinner sig idag kanske många pinnhål nedåt. Gränserna mellan de olika skikten har blivit mer markerade och nya yrkeshierarkier har växt fram.

Vill man här tänka "bourdieuskt" skulle det locka att granska hur dessa människor kämpar mot deklasseringen. I det följande kan vi ta fasta på hans centrala tes om *kulturellt kapital* vid en diskussion om s. k. arbetarstrategier. Man kan diskutera i vilken mån hans idé om kulturellt kapital är fruktbar för en undersökning i Sverige. Kanske handlar det om andra former av symboliskt kapital, som bestäms av historiska händelseförlopp i Sverige – skeenden som har fått annan betydelse i vårt land jämfört med i Frankrike. Jag tänker här närmast på ett symboliskt kapital, som bygger på fackliga rörelser, folkrörelser och organisationsväsendet i stort. Detta kommer att utvecklas senare i texten under "Typografkulturens reproduktion".

Bourdieu betonar sambandet mellan människans samhällsposition (det sociala rummet) och hennes dispositioner – det han kallar för livsstilarnas rum och som bland annat uttrycker smaken. Smaken återigen är det redskap som särskiljer oss från andra och via den kan vi signalera vår klasstillhörighet och visa vilka vi är. Uttryckt med en svensk etnologs ord skulle detta påstående antyda att det sätts likhetstecken mellan klasstillhörighet och kulturmönster. Kulturen, det

som Bourdieu betecknar som dispositioner, blir till ett slutet fenomen utan möjlighet till individuell påverkan. Typografernas "överlevnadsstrategier" kan vara konkreta, som omskolning (se ovan), eller mer symboliska, vilket inbjuder till en analys av de deklasseringshotade arbetarnas "smak". På så vis kan man komma dem in på livet och se bakom deras uttalanden och ageranden. Vad betyder placeringen i företagets lunchrum, vem väljer eller strävar man efter att äta tillsammans med? Valet av samtalsämne? Har man möjligtvis den "goda smaken" att byta om från arbetskläder till gångkläder då man går till lunch?

Det är tydligt att de "gamla" typograferna utvecklade strategier för att reproducera sig som yrkesgrupp. Bl. a. handlar det om strategier som uttrycker smaken. Dessa lever ofta kvar idag. En allmän s. k. sanning är att typograferna hade god smak vad gäller klädsel, uppförande, litteratur, musik m. m. Därigenom kunde de visa att de var förmer än vanliga jobbare. De gjorde anspråk på en viss livsstil och bildning genom vilka de sökte legitimera den sociala position de eftersträvade och i vissa fall även hade. Myten om konstförvantens förträfflighet blomstrar även idag på de tryckerier som fortfarande använder sig av den gamla tekniken med bly. Den arbetararistokratiska livsstilen och kunnandet besjungs även bland dem som har blivit överflödiga, dvs. de som känner sig överkörda av den nya tekniken. Dessa människors nya sociala position och identitet (förtidspensionerade, omplacerade m. m.) rimmer illa med deras tidigare. Att nu dra fram det gamla yrkets värde kan vara ett sätt att klara av en deklassering. Man finner styrka i det förgångna.

### *Avgränsning*

Ett annat sätt är att mycket uttalat avgränsa sig gentemot andra sociala grupper eller individer. T. ex. kan man på olika sätt visa "inkräktarna", de kvinnliga dataskärmsättarna, som i flera fall har tagit över den traditionella typografens arbete hur obetydliga *de* är. Ingen utbildning har de, det är inget tänkande arbete de utför, det jämförs med löpande bandet. Denna avgränsning *nedåt* finner sin motsvarighet i en avgränsning *uppåt* – mot lay-out-män. Dessa sägs inte äga det äkta traditionella typografiska kunnandet – det som avgör om en produkt blir perfekt eller blott bra. Vidare är de en slags "klassförrädare". En del av dem räknar sig till tjänstemannakåren och anser sig förmer än arbetarfackets medlemmar. Deras arbete är "rent" i förhållande till den "smutsiga" blyättning. Att ha ett rent arbete, ett slags manschetttyrke, har alltid haft en statushöjande funktion. Med blotta ögat kan man se vem som är vem. Det handlar om vita rockar kontra overall eller byxor och en utjänt skjorta.

De olika grupperingarna, och därmed även avgränsningen, blir tydliga på rastera. Ett Malmötryckeris lunchrum, för att nämna ett exempel, korsas av osynliga gränser. I ett hörn sitter alltid de kvinnliga dataskärmsättarna, i ett annat de manliga typograferna – företaget har fortfarande blyättning – och övriga grafiker sitter i ett eget rum. En halvtimme efter alla andra tar tjänstemännen sin rast.

Ett ständigt återkommande samtalsämne bland typograferna är "gamla tider kontra nya tider". Det poängteras hur kvalificerat det traditionella typografyrket är i motsats till den utbildning dagens grafiker erhåller. En riklig flora av gamla

historier om typografens — arbetararistokratens — glansdagar finns ständigt i omlopp. Det faktum att denne en gång i tiden hade privilegiet att bära hög hatt och värja — symbolen för framstående samhällsgrupper — lyfts fram och blir till ett oruckbart tidlöst värdeomdöme. På samma vis markeras gärna civiltryckeriernas nära samarbete med en akademisk kundkrets. Man speglar sig i dessa "högas" glans och framställer därmed det egna ursprungliga yrkets position som betydelsefull.

I Bourdieus ögon kan detta innebära att typograferna, i sin kamp om en tillfredsställande yrkesidentitet och social position, tilldelar sig borgerlighetens attribut.<sup>11</sup> Finge typograferna själva bestämma plats inom Bourdieus konstruerade samhällsskiss "Det sociala rummet", skulle de välja en plats som mer uttrycker kulturellt kapital med bildning, god smak m. m., än ett ekonomiskt kapital.

#### *Typografkulturens reproduktion*

Andra "identitetsstärkande" strategier som typograferna visar upp ligger inte riktigt i linje med Bourdieus analyser som i första hand inriktar sig på den dominerande klassen och inte på den klass som bildningseliterna vill dominera, alltså arbetare och lägre tjänstemän. Det som åsyftas är den yrkesstolthet och gruppstillhörighet som delaktigheten i en typografkultur förmedlar.

För att åskådliggöra typografkulturens

betydelse, kampen mot deklassering, kan vi gå ett antal decennier bakåt i tiden — från dagens utsatta typografer till 1920- och 1930-talets. Även då är arbetarnas position hotad. Storstrejkens negativa utgång 1909 innebär ett nederlag för typograferna, vilka nu får svårt att hävda sina rättigheter gentemot arbetsgivarna. Den sociala reproduktionen leder till olika strategier. Ett " eget" kulturellt system blir en viktig gruppmarkering, vars syfte bl. a. är avgränsningen mot andra arbetargrupper. Även om typograferna identifierar sig med arbetarklassen, kan de samtidigt distansera sig från "proletariatet". Den genomgripande arbetsdelningen på grund av maskinell teknik leder till, att det blir av stor vikt för typograferna att på andra sätt än enbart genom handfasta fackliga åtgärder slå fast sin status som elitarbetare. Sålunda strävar man efter att visa upp en prestigefylld bild av yrkeskåren. Det gäller att manifesteras vissa statushöjande värden. Här blir inte blott den yrkeskunnige typografen viktig utan även den förment kulturellt bildade konstförväntan. "Kultur", "allmänbildning", "god smak" är några av de värdeomdömen, som formar bilden av typografen-arbetararistokraten.

"Man kände sig som den andliga odlingens förmedlare. Och när man satte för hand, tyckte man att man utövade ett kvalificerat hantverksyrke. Många typografer höll hårt på sitt yrke och klädde sig halvt som herremän med vit skjorta och mörk rock, käpp och hatt."

Det är utmärkande för typografernas strategiska spel, att deras solidaritet — den starka "vi-andan" som uttrycks genom avgränsning — inte är statisk. När kåren hotas "uppifrån" kan de välja att markera sitt medlemskap i en övergripande arbetarklass. Redan vid sekelskiftet driver arbetsledningen fram ett skikt

<sup>11</sup> Jag driver här inte en tes om elitarbetarnas förborgerligande. Det handlar vid detta exempel om en mer "mekanisk" tillämpning av Bourdieu.

arbetsledare vilka till att börja med utgörs av utlärd typografer. Sedermera ersätts dessa av administratörer med teoretisk bakgrund (Ekdahl 1983). I kampen mot dessa tjänstemän, som hotar att ta över vissa arbetsuppgifter, drivs en stark arbetarsolidaritet fram bland typograferna. En f. d. maskinsättare som blev faktor och tjänsteman berättar om hur arbetarna distanserade sig från de s. k. avvikarna. Han förlorade sin arbetaridentitet.

”Det är rätt så lustigt det där att som tjänsteman fick man inte vara med i personalklubben. Från 1937 till 1957 hade jag varit med där. Så fick jag inte vara med längre . . . Men, när jag kom till Berlings från Håkan Ohlssons då upplevde jag litet granna barriären mellan tjänsteman och arbetare. Och det var för mig väldigt underligt att känna detta då jag kommer som arbetare från Håkan Ohlsson. Jag hade ju inte förändrat mig för att jag satte mig vid ett skrivbord. Men, då märkte man en viss distans. Och det varade ju länge. Inte för mig personligen, men det steg mellan fabrik och kontor, det satt i till långt in på 1960-talet.”

### *Ett ”folkligt” kapital*

Det är av vikt att här titta närmare på de barn, som härstammar från typograffamiljer och som längre fram själva blir verksamma inom tryckerier. De växer upp i en miljö, som omfattar en levnadstil präglad av föräldrarnas klass- och yrkestillhörighet.<sup>12</sup> Med i det sociala bagaget får barnen ett värdefullt kapital. Det handlar inte om reda pengar. Arbetarfamiljer har inte gott om den varan. Istället rör det sig om en uppsättning symboliska tillgångar — en betydelsefull kunskap om typografikulturen både med hänseende på dess värdemönster och dess yrkesmässiga innehåll. Detta symboliska kapital, ett slags folkligt ”familje- och släktskapskapital”,

placerar barnen/sönerna inom elitarbetarnas skara och gör dem till självskrivna kandidater till det statusmarkerade typografyrket.

Liksom den dominerande klassen, som Bourdieu talar om, som genom sitt kulturella kapital har lätt att ta sig fram, finner typograferna en styrka i sin kulturella och sociala tillhörighet. Ett adligt namn, menar Bourdieu, är ett *carte blanche* i det franska samhället. På samma vis innebar uppväxten i 1930-talets svenska typografkultur en symbolisk tillgång, som kunde leda till ekonomiska fördelar. Är fadern typograf är det troligt att hans anknytning till tryckeriet öppnar portarna för sonen — snarare än dennes egna kvalifikationer. I egenskap av uppfostrare och yrkesman framstår fadern som garant för att pojken skall utveckla typografiska kvaliteter. Andra former av folkligt kapital är det som fackföreningsrörelsen för med sig. Här vill man inte stödja sig på en familjetillhörighet utan på en yrkestillhörighet. De symboliska tillgångar som finns att hämta inom typografförbundet skulle jag vilja kalla för ett *fackligt kapital*. Familjekapitalet och det fackliga kapitalet utgör två sidor av samma mynt. De representerar två oundgängliga delar av ett folkligt symboliskt kapital, som maximalt utnyttjas i den kulturella reproduktionen — i kampen mot social deklassering.

Ett försök har här gjorts att från ett arbete kring typografikulturens förändring under 1900-talet ”testa” Bourdieus kapitaltes. Som tidigare nämnts koncentrerar han sig idag huvudsakligen på borgerligheten som maktfaktor. Ett sätt att utveckla Bourdieudiskussionen är att se vilka olika typer av kapital det finns inom olika grupper i samhället. Typografernas yrkeskår har här fått tjäna som exempel.

<sup>12</sup> Främst är det mannen som för typograftraditionen vidare. Dock kan kvinnan vara verksam som stilplockerska eller som iläggerska vid tryckpressarna.

### Slutdiskussion

Vi har presenterat Pierre Bourdieus centrala teoretiska tankar om hur den dominerande klassen upprätthåller sin ställning och bestämmer villkoren för vad som utspelar sig på olika fält i det franska samhället. Frågan om hur användbar hans teori är på svensk mark låter sig inte omedelbart besvaras. Även om man a priori vet att tillämpningen förutsätter grundläggande statistiska undersökningar av det "sociala rummet" och att teorier om det franska samhället inte kan översättas till svensk verklighet, kan man som humanist eller samhällsvetare ändå ha nytta av Bourdieus resonemang.

Bourdieus begreppsapparat kan vara inspirerande och kasta nytt ljus över vårt material, exempelvis vid studier av samband mellan utbildningssystem och arbetsliv i Sverige. Att se människors förhållanden som en del av en strategi, en livskarriär, där individer och grupper medvetet eller omedvetet försöker bevara, konvertera eller öka sitt kapital (det må vara kulturellt, ekonomiskt, socialt eller symboliskt), kan vara ett sätt att nå nya perspektiv och formulera nya frågeställningar.<sup>13</sup>

Att ta spjörn mot hans kapital- och kulturtes kan också vara en givande forskningsuppgift. I den påstås att det har fallit på kulturens, dvs. den legitima kulturens, lott att dölja den dominanta klassens maktsträvan och ekonomiska intressen, som ligger bakom det sociala livets utformning. Denna syn sammanfaller med vår egen uppfattning om hur kulturell dominans utövas. Däremot är vi

skeptiska till den grundläggande innebörden av hans kulturbegrepp. Bourdieu tillskriver blott borgerligheten en egen autonom kulturform. De lägre klasserna har ingen egen "folklig" kultur utan kan enbart förhålla sig till den dominanta klassens kultur. Man kan fråga sig var alla s. k. del- och motkulturer tar vägen i detta resonemang. Trots Frankrikes annorlunda samhällssystem finns säkert även där, utifrån vår kulturdefinition, en "folklig" kultur.<sup>14</sup>

Man kan räkna Bourdieu till de struktureringssteoretiska kulturforskarna. Som sådan menar han att strukturer skapar tanke- och handlingspositioner och att dessa i sin tur återverkar på det individuella agerandet (praktiker). Bourdieu slår fast att skilda existensbetingelser producerar skilda habitus. Denna habitus frambringar ett motsvarande existensbetingat och klassbundet handlande – en uppsättning praktiker som uttrycker en livsstil och vars uppgift är att reproducera strukturerna.

Inom varje klasskultur finns alltså ett bestämt mönster och ett system av dispositioner som "läser" individen. Detta innebär att det inte finns någon fri individuell skaparkraft som skiljer sig från den kategori man tillhör. Man kan aldrig hoppa över sin skugga, aldrig bli fri sin habitus som ständigt avslöjar ens ursprung. I linje med detta vill Bourdieu inte tala om socialisation utan säger att människan föds in i färdiga strukturer. Donald Broady skriver att "Människor som handlande varelser, i deras praktiker, är föremålet för Bourdieus sociologi

<sup>13</sup> Bourdieus diskussion om strategier behandlas huvudsakligen i kapitlet *The Social Space and its Transformations*, i *Distinction* (1979).

<sup>14</sup> När vi talar om icke-borgerliga klassers kultur, använder vi begreppen folklig kultur och lägre klassers kultur. Detta sker i brist på ett mer adekvat uttryck.

... De spel människor ägnar sig åt är inte skrivna i förväg och utanför dem. Deras förmåga att spela spelet är, i likhet med spelets regler, förankrade i deras kroppar, som vanor och som habitus, dvs. som system av dispositioner” (Broady 1984:63).

Bourdieu anser att människans livsstil överensstämmer med hennes ursprung och att det därmed räcker att tolka hennes smak, kläder, språk m. m. för att kunna definiera hennes sociala tillhörighet. Känslan av att stoppa människan i färdiga boxar blir påtaglig.

Mot detta resonemang kan med fördel etnologerna Mats Lindqvists och Magnus Wikdahls historiematerialistiska syn ställas.

I och med födelsen träder människan in i färdiga former och strukturer som är resultatet av tidigare generationers arbete och skapande. Detta är förhållanden som man socialiseras in i oberoende av aktivitet och vilja. Men så snart man befinner sig under dessa förhållanden förändrar och omformar man dessa, alltefter de nya behov och erfarenheter som en förändrad tillvaro skapar (Nord-Nytt 13:28).<sup>15</sup>

Där Bourdieu resignerat deklarerar att individen inte själv kan påverka sin situation, framhåller den mer dialektiskt materialistiska kulturforskningen ett aktivt mänskligt kulturbygge. Det handlar om en process vars grundval är dialektiken mellan subjekt och objekt, mellan individ och samhälle.

Som vi har sett i de exempel vi här återgivit, är det först och främst denna i kroppen nedlagda kompetens som Bourdieu benämner kulturellt kapital, ”en förmåga att urskilja och behärska de distinktioner och referenssystem varav den erkända konsten är en del” (Broady &

<sup>15</sup> Jämför även G. Lukács, *Die Eigenart des Ästhetischen*. Här talar han om *erfarenhetens betydelse* för skapandekraften.

Palme 1984:35). Med andra ord menar Bourdieu, att konstverken gör kultur- och klasskillnader till naturskillnader, dvs. till medfödda dispositioner.<sup>16</sup>

De dominerade klasserna står således maktlösa inför den ”fina” legitima konsten. Fattig på legitim kultur står arbetaren med mössan i hand för att ta emot från överklassens kulturella skatt. Intressant i sammanhanget är att kontrastera det här perspektivet mot andra. Till skillnad från Bourdieu, som ser konsten som ett förtryckarinstrument, lägger t. ex. historiematerialismen ett frigörelseperspektiv på den. Den estetiska erfarenheten anses vara allmängiltig, något som hela mänskligheten kan ta del av. Den ges även en direkt utopisk funktion genom att den visar, att det finns en sådan värld där alla önskningar når sitt mål, där vår natur kan förverkligas i full frihet. ”... det sköna på något sätt *framtingar* utopin, nämligen genom att ge människan en erfarenhet som gör det omöjligt för henne att nöja sig med verklighetens givna utseende. Den estetiska fulländningen påminner henne om hur mycket som återstår att förverkliga av det som hon genom formernas seger över materialet upplever vara objektivt möjligt för en varelse av hennes slag” (Engdahl 1979:24). Georg Lukács hör till dem som vidareutvecklat denna tankegång. I sitt verk *Die Eigenart des Ästhetischen* menar han att upplevelsen av stora konstverk leder till en renande besinning (katharsis), som inspirerar människan att söka det existentiella i sitt

<sup>16</sup> Se *L'amour de l'art*, 1966, s. 13 ff. Föreställningen om att konstupplevelsen vilar på ett medfött sinne för intuitivt igenkännande av estetiska värden har inspirerat åtskillig konstteori. Bourdieu vänder sig mot detta. I stället vill han blottlägga de sociala villkoren för konstupplevelsen, dvs. varför vissa besitter denna förmåga och andra inte.

liv och fullborda det. Enligt denna syn fungerar konstverken som tecken på det utopiska, en referens till något som över-skrider den normala erfarenhetsvärlden.

Det ligger två olika människosyner bakom de här båda betraktelsesätten. Den tradition som Lukács företräder ser människan som handlande subjekt och som sådan har hon möjligheten att ingripa i historien och förändra den. I Bourdieus framställning framträder hon däremot som bärare av strukturer.

Lika litet som Bourdieu ser konsten ur ett befrielseperspektiv, tror han på den individuella skaparkraften. I hans ögon skulle typografernas "kulturproduktion" framstå som ett bevarande av status quo – dirigerat av ett ärvt klassbundet betendemönster.

I studier av den svenska typografkulturen kan emellertid helt andra krafter än strukturens skapande skönjas. Överhuvudtaget tillskriver inte Bourdieu arbetarna någon egen "kultur" – folklig kultur. Typograferna måste dock i allra högsta grad sägas ha en egen social och kulturell livsstil, vilken dessutom resulterar i en uppsättning symboliska tillgångar – ett "folkligt" kapital som medför en viss status och maktposition.

#### Litteratur

- Berner, Boel/  
Callewaert,  
Staf/Silber-  
brandt,  
Henning  
Bidet, Jacques  
Borda, Beatriz/  
Lundin, Su-  
sanne  
Bourdieu, Pierre/  
Boltanski, Luc
- Utbildning och arbetsdelning,  
Stockholm 1979
- Questions to Pierre Bourdieu.  
Critique of Anthropology  
vol. 13/14, Cambridge 1979.
- Presentation av Pierre Bour-  
dieu, seminarieuppsats,  
FU. Etnologiska inst. Lund  
1985.
- Un art moyen – Essai sur les  
usages sociaux de la photo-  
graphie. Paris 1965.

- Bourdieu, Pierre/  
Darbel, Alain  
Bourdieu, Pierre  
Bourdieu, Pierre  
Bourdieu, Pierre  
Bourdieu, Pierre  
Bourdieu, Pierre  
Broady, Donald  
Broady, Donald/  
Palme, Mikael  
(red)  
Broady, Donald/  
Palme, Mikael  
Broady, Donald/  
Palme, Mikael  
Broady, Donald/  
Palme, Mikael  
Ekdahl, Lars  
Engdahl, Horace  
Frykman, Jonas/  
Löfgren, Orvar  
(red)  
Lindqvist, Mats/  
Wikdahl, Mag-  
nus  
Lundin, Susanne  
Lukács, Georg  
Pred, Allan  
Sandström, Sven
- L'amour de l'art. Les musées  
européens et leur public. Paris  
1966.  
Esquisse d'une théorie de la  
pratique. Paris 1972.  
Distinction. A social Critique of  
the Judgement of Taste. Lon-  
don 1979.  
Ce que parler veut dire. L'écono-  
mie des échanges lin guisti-  
ques. Paris 1982.  
Die feinen Unterschied. Kritik  
der Gesellschaftlichen Ur-  
teilskraft. Frankfurt am Main  
1984.  
Homo academicus. Paris 1984.  
Agent till subjekt. Skeptron 1.  
Stockholm 1984.  
Kultursociologiska texter av  
Pierre Bourdieu. Stockholm  
1986.  
Dispositioner och positioner.  
Ett ledmotiv i Pierre Bour-  
dieus sociologi. Stockholm  
1983.  
Pierre Bourdieus kultur- och  
utbildningssociologi. En in-  
troduktion. Stockholm 1984.  
Kultur och utbildning. Om  
Pierre Bourdieus sociologi i  
Sverige. Stockholm 1985.  
Arbete mot monopolkapital.  
Lund 1983.  
Bortom Ithaka. Litteraturen  
och det utopiska tänkande  
Ord & Bild 2–3/79. Stock-  
holm.  
Modärna tider. Lund 1985.  
Kultur och klass. Ur: Nord-  
Nytt nr 13, Viborg 1982.  
Typograferna och den nya tekni-  
ken. Seminarieuppsats för FU.  
Lund 1984.  
Die Eigenart des Ästhetischen. bd  
II, vol. 1, Berlin 1981.  
Place, Practice and Structure.  
London 1986.  
Konstsociologi. Lund 1970.

#### Otryckta källor

S. Lundins otryckta källor till vilka det hänvisas i  
texten finns arkiverade på folkliivsarkivet i Lund.

## Summary

### Who gets the Frosting on the Cake? On the Subtle Power Structures of Society in the Sociology of Pierre Bourdieu.

The French cultural sociologist Pierre Bourdieu during recent years has attained a dominant place in the political and social science debate. His production spans over a wide range — from studies of the Kabyle peasants of Algeria to the French upper class' sense of distinctions.

From the middle of the 1960's onwards Bourdieu was a "confessed" structuralist. That approach has been modified with the years, and today he can sooner be said to be closer to the structuration school of thought. This body of theories deals with the interaction between individuals and structures. It is the base Bourdieu uses when speaking of the reproduction strategies of groups. An individual's tactical actions — conscious or unconscious — may be seen as strategical weapons for preserving or improving one's social position.

Bourdieu's notion of culture is not congruent with the broader anthropological concept but rather with what we in Sweden would regard as "finer culture". Instead he speaks of *habitus*. The *habitus* — system of dispositions of individuals and groups — is the intermediary agent, which means that certain positions in the social space are associated with certain life styles. *Habitus* indicates what "cultural capital", what symbolic resources, one possesses. This article takes up two central themes in Bourdieu's cultural sociology: the relationship between "esthetics and class" (Beatriz Borda) and "education and class" (Susanne Lundin).

Bourdieu's analysis reveals the very subtle power structure which supports French class society in the area of esthetics. It is a question of immaterial power relationships which can exist only through their acceptance by those who are subjected to them. The major question is how the universally legitimate culture comprises one of the most important instruments when the dominant classes maintain their positions in relation to the lower classes and in relation to one another. He demonstrates

that cultural consumption fills an important social function. It legitimates social differences inasmuch as taste is viewed as an inborn sense of intuitive recognition of esthetic values.

On the basis of her research concerning the changes within the culture of Swedish typographers during the twentieth century, Susanne Lundin tests the usefulness of Bourdieu's major thesis. In his analysis of the French educational explosion of the 1960's, Bourdieu uses the toughening competition within the educational system as a point of departure. That leads to social inflation, which primarily afflicts the lower classes. His perspective opens the door to the possibility of studying the actions of various groups and the strategies that they use for cultural reproduction. Bourdieu focuses on bourgeois respectability as a power factor. One method of developing his reasoning is to investigate the various forms of capital found within different social groups — for example, the professional typographers. That group developed strategies which conveyed the life style and the knowledge of the aristocracy of the workers. It is a question of a type of symbolic capital, which can be complemented by symbolic resources within the culture of typographers — a type of "popular" capital.

Bourdieu's conceptual framework was found to provide inspiration and cast new light upon Swedish ethnographical material. On the other hand some scepticism remains in regard to the fundamental import of his concept of culture. He attributes to the bourgeoisie alone an autonomous cultural form to which all other classes are forced to ascribe. Furthermore, Bourdieu's arguments can not be mechanically transferred to Swedish society which differs structurally from the much more hierarchal French system.

(Translation: Marie C. Nelson)



# ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

## När bagarna blev klassmedvetna

Av Allan T. Nilson

*Birgitta Skarin Frykman: Från yrkesfamilj till klassgemenskap.* Om bagare i Göteborg 1800–1919. Diss. Göteborg 1985. Disputationsupplaga. English summary. 368 s., ”släkttavlor”, tabeller och diagram.

I presentationen av sitt ämnesområde i samband med Göteborgs universitets professorsinstallation den 18 oktober 1980 skrev Sven B. Ek, att det historiska perspektiv med en betoning – låt vara försvant – av kulturens klasskampsinnehåll som Sigfrid Svensson drog upp borde idag ha en betydligt mer teoretiskt tvingande innebörd för etnologin.

Som lärare och handledare för Birgitta Skarin Frykman torde Ek därför ha känt stor tillfredsställelse den 31 maj 1985, då hon blev den första av hans doktorander som nådde fram till disputation på en avhandling med intresse riktat mot en samhällsklass, belyst under en historisk process. Även hans förhoppning om att få fram skildringar av etapper av det svenska samhällets väg till dagens Sverige synes härunder ha uppfyllts. Därtill har hennes forskning gått in under det av honom startade projektet ”Arbetarstaden Göteborg”. Arbetarna står även i förgrunden i ett nytt projekt, som handlar om år 1890, då Göteborgs arbetarkommun bildades och den första 1 maj-demonstrationen hölls i staden. Några av de frågor som härunder aktualiserats är sådana som: Hur levde den tidens arbetarbefolkning? Hur såg den sociala sammansättningen ut i Göteborg? Hur utvecklades ett klassmedvetande bland arbetarna?

Tiden mellan det jag blivit utsedd till fakultetsopponent och avhandlingen ifråga kom i min hand, använde jag dels till att snabbläsa flertalet av de avhandlingar som kommit ut i etnologi under de senaste tio åren och recensioner om dem,

dels till att läsa igenom den blivande respondentens tidigare arbeten.

Betr. sistnämnda tog jag del av hennes studier av etnologisk forskning i England och av historisk antropologi samt av recensioner hon skrivit, bl. a. av Paul Thompsons bok ”Det förgångnas röst” och av E. P. Thompsons ”Herremakt och folklig kultur”. Vidare av förelöpare till avhandlingen, ”Diskussionsunderlag till forskarseminariet 80-12-15, ”Seminarieunderlag till 3/5 1984” samt uppsatsen ”Jäsningstid bland bageriarbetarna” (1984) m. m.

En av orsakerna till att valet föll just på bagare var enl. förf., att brytningen mellan det gamla och det nya särskilt tydligt framträdde hos dem. En begränsning var givetvis nödvändig för att nära följa en grupps reaktioner och få förståelse för ett förlopp. Bageriarbetarna syntes härvid särskilt intressanta med deras långa arbetspass och nattarbete. Förf. tyckte sig också finna, att de socialistiska idéerna erbjöd bageriarbetarna ett alternativ de kunde acceptera.

En annan orsak får man reda på i den färdiga avhandlingen under avsnittet ”Varför just bagare?” Bagaryrket är ett ”vanligt” yrke, har varit av grundläggande betydelse samt haft lång kontinuitet. Brödets centrala roll i kosthållet under överskådlig tid är dessutom väl bestyrkt.

En tredje orsak avslöjas i förordet. Förslaget om att forska om bagare emanerade egentligen från Taimi Gren, som tidigare gjort en omfattande inventering av det arkivaliska materialet rörande stadens bagare och som ställde sin excerptsamling till förfogande. Henne har avhandlingen också tillägnats.

Dagen då jag fick avhandlingen i min hand hade jag således inhämtat en del av vad Birgitta Skarin Frykman tidigare skrivit jämte något om hennes läromästare. Dessa hade mycket riktigt också fått

utrymme i avhandlingen, såsom N. Abercrombie, P. Burke, A. Macfarlane, K. Mannheim, A. J. Mayer, E. Roberts, E. P. Thompson samt P. Thompson.

I inledningen understrykes betydelsen av att definiera kultur utifrån ett helhetsperspektiv, innefattande materiella, sociala och tankemässiga komponenter. "Etnologerna är ensamma om den forskningstraditionen, och det finns ingen anledning att nu släppa den".

Redan i avhandlingens första kapitel "Kultursyn och problemformulering" spelar E. P. Thompson en viktig roll genom sin formulering – "hur händer klass?" Den är hämtad ur hans arbete "The Making of the English Working Class" (1963) och upptar en helsida i original med denna centrala mening i fokus:

And class happens when some men, as a result of common experiences (inherited or shared), feel and articulate the identity of their interests as between themselves, and as against other men whose interests are different from (and usually opposed to) theirs.

Från det citatet kände jag mig beredd att möta detta som "händer" med bagargesällerna. Hur det sker och varför ingår centralt i den påtagna forskningsuppgiften, då förf. ur iakttagna livsmönster avslöjar det kollektiva *medvetandet*, när "oansvariga" gesäller under 1800-talets slut och 1900-talets början omvandlas till "fria arbetare". När bageriarbetarna blir medvetna om sig själva som arbetarklass och handlar utifrån egna intressen, i strid mot det av mästarna förvaldade yrkesmedvetandet, då har klass hänt. Klass hände, när bageriidkarna hävdade sin fortsatta rätt att disponera över arbetskraften och förvandlade gesällerna till "nattens slavar". Det "faderliga" vakandet över arbetskraften behövdes inte längre, kost- och logisystemet avskaffades och arbetarna "förmenades" inte ett eget hemliv. De tog själva ansvar för sin familj, sin klass. Men det som enl. förf. tolkas som "sinnebild för utnyttjandet", nattarbetet, existerade fram till 1919. Därefter var den "ordentlige samtidsinriktade" arbetaren inte längre nattens slav.

*Forskningsproblemet* är således förvandlingen av bagargesäller till bageriarbetare, och målet att klargöra den allmänna processen i samband med uppkomsten av klassmedvetenheten genom en studie av en grupp hantverkare i en avgränsad miljö. Utgångspunkten är de identiska intressen som existerade mellan mästare, gesäller och lärlingar.

Deras samhörighet analyseras i termer av en idealmodell från deras ursprungsland, det medeltida Tyskland.

När det gäller den kronologiska ramen för arbetet ger förf. den upplysningen, att det ursprungligen var hennes avsikt att följa bagarna från tiden för Göteborgs grundande 1621 fram till idag. Skråväsendet var av central betydelse för bagarna liksom för andra hantverkare. Som internationell företeelse ställde det därför krav på utblickar utanför Göteborgs horisont. Efter överväganden stannar hon emellertid vid att förlägga den lokala undersökningens början till sekelskiftet 1800, men anknuter bakåt i tiden till det skråorganiserade bagaryrkets ursprungsmiljö på tyskspråkigt område.

I det andra kapitlet, om teoretisk metod, litteratur och material, ger förf. upplysning om, att hon med hänvisning till Max Weber kommer att göra en framställning av bagarna på tyskspråkigt område under medeltid och början av nyare tid, just som en *idealtypisering*. Ett sätt att efter mönster av Weber nå förståelse för kulturella samband genom utarbetande av en stereotyp av verkligheten mot vilken det empiriska materialet från Göteborg ska testas. Idealbilden ska renodla ett kulturmönster i modellens form som utgångspunkt för den konkreta undersökningen. En särskild inspiration till att arbeta så, säger sig förf. ha funnit just hos Alan Macfarlane i hans bok "The Origins of English Individualism" (1978). Som sammanhållande komponent under skråtiden väljs ett mästarnas maktmedel i förhållande till gesällerna, deras "fadersansvar", som placerade gesällerna i rollen av "halvvuxna barn". "Familjetillhörigheten utgjorde det kitt som tätade sprickorna i mästarnas och gesällernas samhörighet."

Bland den använda litteraturen nämnes Lars Edlunds (ska vara Edgren) grundliga presentation av modern tysk och brittisk hantverkarlitteratur (1983) och den danska etnologen Helle Ravns magisteravhandling. Om henne sägs det kort och gott, att hon undersökt den i vår tid fortlevande hushållsgemenskapen i danska småbagerier utifrån sambandet mellan produktionsförhållanden och uppkomsten av en bagarkultur (1981). Härtill får jag anledning att strax återkomma. Kontakter med sociologen Daniel Bertaux och historikern Isabelle Bertaux-Wiame hade inneburit stimulerande diskussioner för förf. För Göteborgs del har Bertil Anderssons och Anne-Marie Fällströms ekonomisk-historiska arbeten (diss. 1977 resp. 1974)

utgjort ett basmaterial. Inom ramen 1875–1919 – första ångbageriet och bagerilagen – har den första arbetsstatistiska undersökningen i Sverige, utförd av Johan Leffler i de svenska bagerierna, varit av betydelse (1899). Vidare å ena sidan Harald Hjerns historik över "Livsmedelsarbetarförbundets avdelning 1" och å den andra Hjalmar Wallgrens "Sveriges bageriidkareförening och Stockholms bageriidkareförening" (1924).

Bland otryckta källor, som förf. nämner allra sist i kapitlet, har uppteckningar använts om bagarliv i Nordiska museets arkiv samt i Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivets i Göteborg samlingar, var till kommer 15 intervjuer gjorda av förf.

Beträffande övrigt källmaterial nöjer hon sig med att hänvisa till källförteckningen och avstår alltså från en närmare presentation därav.

Efter dessa preludeer är det dags för *det första egentliga huvudstycket*, det som handlar om bagaryrket i Tyskland, enkannerligen om yrkesfamiljen där i enl. med avhandlingens titel, kapitel tre benämns "Bagarfamiljen som mål och medel". Det bygger framför allt på R. Wissel, O. Allman och F. Göttman, speciellt på Rudolf Wissels mäktiga arbete "Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit" i tre delar (1971, 1974, 1981). Härur drar förf. bl. a. den slutsatsen, att "yrket var en förutsättning för familjen och familjen var dess förvaltare", vilket understryker ett nära samband mellan produktion/arbetsliv och reproduktion/familjeliv. Detta samband skulle ha utgjort "stommen i strukturen i de medeltida tyska bagarnas tänkande". Bagarmästarens familjemedlemmar och anställda var helt beroende av hans yrkesverksamhet. Mästaren fullgjorde sitt ansvar gentemot stadsbefolkningen genom att förse den med bröd. Samtidigt existerade det en maktkamp mellan köpmän och hantverkare, som förf. i vissa avseenden liknar vid en klasskamp. Intressegemenskapen inom bagarämbetet benämner hon yrkesfamiljen. Gesällerna förenades just i hoppet om att en dag bli mästare och i gesällskapet i en social överlägsenhetskänsla av att stå över "den ringare hopen" i samhället. Inom kapitlet ryms konstateranden om det "otadliga" ursprunget, det mäktiga rådet, som satte ekonomiska gränser, om kärnfamiljens ansvar, om "vinningslystna" bagarmästare samt om familjens kvalitet "såsom viktigare än brödets".

Då man hunnit fram till det fjärde kapitlet, om "Bagarfamiljen i Göteborg 1800–1820", är det inte utan undran den frågan inställer sig om hur

förf., utifrån vad som deklarerats i det föregående, ska kunna knyta ihop det medeltida Tyskland med det tidiga 1800-talets Göteborg och i förlängningen härav, i det femte kapitlet, med Göteborg kring sekelskiftet 1900 och fram till årtalet 1919, allt under rubriken "Yrkesfamilj eller klassgemenskap".

Vid idealbildens applicering på Göteborgs-förhållandena sker alltså en test på ett konkret material. Förf. går igenom bagaryrkets förutsättningar i Göteborg, bagarmästarfamiljen, yrkeskunskapen och gesällfriheten.

Förf. finner att anpassning och kontroll skedde på ungefär samma sätt i Göteborg som i Tyskland, i likhet med pliktuppfyllelse och ansvar. Arbetskraften formades också till att se arbetet med mästarens ögon och den associerades in i mästarens bergerliga livsstil. Kampen mot köpmännen bedrevs även som i Tyskland. Gesällvandring ansågs dock mindre viktig i Göteborg. Som i Tyskland intog bagarna i Göteborg också en position mellan köpmän och obesuttna. I fråga om status placerades murare och slaktare i första rummet, bagare och snickare i andra, skomakare och skraddare i tredje etc. "Barn fick möjligen vara oplanerade, men inte äktenskap", heter det i en bland många välfunna formuleringar! Till det som gestaltade sig annorlunda hörde, att idealbildens uppluckring framträdde tydligare i Göteborg än i Tyskland. Vidare kom kravet på äktenskaplig födsel att tas bort i Sverige 1720. Gesällerna hade här lov att gifta sig, även om det fortfarande ansågs oklokt att göra det, innan vederbörande hade sitt mästarskap inom räckhåll. Det kan här inskjutas, att om så inte varit fallet, skulle förf. gått miste om ett av sina trumfkort i skildringens upplösning. Det centrala i kapitlet är emellertid varför samhörigheten med mästarna fanns och hur den fungerade.

I det femte kapitlet framställs arbetarklassens formering. Här återfinns mycket riktigt de markanta rubrikerna "Från nattarbetets mörkaste tid", "Uppbrottet" med framväxten av ett klassmedvetande, "Försvinn du grymma minne" med den s. k. Tyskbagarstriden samt "Det Stora Bakslaget", pjäsen eller spexet, som tillhörde de talrika litterära tillfällighetsprodukter denna konflikt resulterade i. Hotet för mästarnas del utgjordes enligt förf. inte längre av köpmännens makt eller av eldsvådor, krig och sjukdomar utan av inre upplösning. Här är det väsentligaste hur gesällernas mentala bindning fungerade, liksom hur och

varför den uppluckrades.

Det blev viktigare att besitta kapital än bakningskunnande. I stadsfullmäktige kom handlande och industriidkare att utgöra den största gruppen under tiden 1863–1913. Yrkets mekanisering skedde tack vare ånga och elkraft. Yrkeskunnande avlöstes av tillgång på kapital. Utbildade bagerierkor kom att utgöra ett hot mot bageriarbetarna. 1895 lade Adolf Hedin sin motion i riksdagen mot nattarbete, 1896 blev Anders Sjöstedt bageriarbetarnas starke man. Samma år försvann kost- och logisystemet och med det den gamla hushållsgemenskapen. Arbetarnas och idkarnas intressen, blev allt mer motstridiga under försök till nya avtal 1901 och 1902. År 1902 inträffade så Tyskbagarstriden sedan bageriidkarnas ombudsman Hjalmar Wallgren varit i Berlin och värvat strejkbrytare därifrån. Upploppet ägde rum 7–8 mars.

1919 inträdde det slutliga förbudet mot nattarbete i bagerierna. Det belyses i kontrast mot t. ex. 1873, då en bageriarbetare endast hade tre nätter lediga på ett år. Frigörandet förde med sig att bageriarbetaren kunde leva med sin familj, göra utflykter på söndagar etc. Familjens skötsamhet och sammanhållning blev ett tecken på att bageriarbetaren som dess överhuvud ”tog sitt samhällsansvar”.

Det fjärde och det femte kapitlet utgör tillsammans *avhandlingens andra stora huvudstycke*. I det sjätte och sista kapitlets sammanfattande analys betonar förf. arbetarnas nya situation, då de erhöi insikt om sig själva som klass, hur de under Tyskbagarstriden tog avstånd från den gamla yrkesfamiljen och samhörigheten med den, hur de inte längre var yrkets ”ansvarlösa ungdomar” utan medvetna om sig själva som arbetarklass. Klass hade således verkligen hänt! Det gamla ”förträfflighets-idealet” hade fått vika för allas jämlika deltagande. ”Förutsättningarna fanns för en arbetarkultur på egna villkor, formulerade i klassens specifikt utåtriktade ansvarighets- och familjeideal”.

Då jag efter genomläsningen började nagelfara avhandlingen antecknade jag bland dess många *förtjänster*, att dess ”story” gjort starkt intryck på mig. Det var tydligt, att förf. prövat olika grepp och småningom funnit ett hållbart sådant. Samtidigt är det klart att hon helt styrs av sin teori. Centreringen fortsätter att verka inom den ram som modellen föreskriver.

Till avhandlingens stora *förtjänster* hör vidare den goda kopplingen mellan teori och empiri och

de synnerligen intressanta diskussionerna om familjens betydelse – synen på ogift och gift – och om relationen mellan manligt och kvinnligt i bagerierna. Vidare användningen av kontinuitetsperspektivet, där förf. visar hur svårt det var att gå över från gesäll till att bli arbetare.

Det säkert under möda nedskrivna kapitlet om de medeltida förhållandena i skråtidens Tyskland står som en verkningsfull, ehuru kanske, såsom redan antytt, inte i alla stycken hållfast och jämförbar fond mot vilken den göteborgska 1800-tals-situationen tecknas.

Men greppet vill jag beteckna som mycket lyckat. Det är också fixeringen vid det magiska årtalet 1919. Även om den som gluttar på fortsättningen under 1920-talet och framöver finner, att tendenser att återinföra nattarbete uppenbarade sig ganska snart, dispenser medgavs etc. Och i hembagerierna fortsatte det nattliga bakandet som om inget hade hänt!

Låt vara att skeendet stundom överdramatiseras. Förfaringssättet medför likväl att skildringen har nerv. Därtill kommer att den är mycket väl skriven, ja, man fångas verkligen av förf:s förmåga att behandla svenska språket. Främst vill jag understryka att förf. vunnit en betydande framgång redan genom själva kompositionen. Den är elegant, intelligent och effektiv i sin problemställande avfattning.

Härefter vill jag övergå till de *brister* jag fann eller följande:

Jag saknar en koncentrerad innehållsförteckning, då den befintliga omfattar inte mindre än fyra sidor.

Jag saknar vidare en mer ingående genomgång av problemställningarna redan i inledningen och av forskningsläget inom de områden förf. gett sig i kast med att behandla.

Ett register saknas också. Det skulle gjort det lättare att hålla reda på personnamn och platser.

Jag efterlyser vidare ett läsvänligare notsystem. Om noterna placerats efter resp. kapitel, skulle läsaren inte ständigt behöva gripa över hela boken.

En grundläggande upplysning borde ha givits angående otryckta källor. Genomgången av dessa är summarisk. Det får bl. a. till följd att förf. knapphändigt ger besked om det jag antog skulle vara ett av fundamenten för kapitel fyra om ”Bagarfamiljen i Göteborg 1800–1820”, det existerar inte längre, nämligen ämbetets protokoll. Blott i förbigående erhålles uppgiften: ”Eftersom ämbe-

tets handlingar inte är bevarade, kan vi inte säkert veta hur det förhöll sig" etc. Förf. måste alltså grunda sig på annat material, skrivelser, handlingar, akter.

En utförligare presentation borde ha gjorts på s. 23, där Helle Ravns namn nämnes. Jag antar nämligen att det nära nog måste ha inneburit en chock att finna, att en annan etnolog samtidigt höll på med nästan samma uppgift. Det förf. uppger om henne, och som jag i min rec. tidigare citerat, rättvisar således inte förhållandena. Helle Ravns i detta sammanhang etnologiskt synnerligen intressanta magisteravhandling heter "Der bor en bager, en etnologisk undersøgelse af bagererhvervets betydning for bagermesterfamiliens og -husholdets kulturelle særpræg 1930—1978".

Den omfattar 313 sidor med 94 fotografier och bygger bl. a. på 43 intervjuer och inventering av 24 bagerier. Den börjar med en genomgång av förhållandena i yrket efter Näringsloven 1857. Därefter kommer en redogörelse för bageriernas drifts- och egendomsformer. Härunder behandlas bl. a. rekryteringen till facket. Det följande kapitlet behandlar mekaniseringen av produktionen och strukturförändringar i bagerierna: Fra storhushold til kærnefamilie. De tre följande kapitlen jämte summeringen rymmer den egentliga analysen av bagerikulturen. Här konstaterar hon bl. a., att storhushållet, vari familj och anställda utgör såväl en produktions- som konsumtionsenhet, inte försvann hos bagarna som hos andra hantverkare omkring år 1900 utan först på 1960-talet.

Det borde alltså ha funnits anledning till att förf. ingående hade tagit upp Ravns avhandling och dess resultat till behandling, även om dess tyngdpunkt ligger i en senare tid.

En allmän "rundmålning" av bagaren och hans yrke hör också till det jag saknar. Något à la den B. Hofmaier gör i sin avhandling "Montagearbetare" (1980). Han har en sådan, som han börjar så här: "Förundrade vi stå framför väldiga byggnadsverk..." Jag menar alltså, att det borde funnits plats för ett allmänt hållet "bas"-avsnitt om bagare, bakning, bröd och bagarens hela erfarenhetsbakgrund. Vad allt fordras det ej av en bagare? Kunskaper, styrka, uthållighet och en god hälsa. Detta kan man följa från medeltida förordningar och fram till idag. Yrkets påfrestningar blev påtagligt uppenbara för mig, då jag en dag följde arbetsprocesserna i Mariabageriet i Göteborg. Om förf. gjort en dylik rundmålning hade verkstaden, verktygen, tillverkningsmetoderna och produkterna kunnat erhålla sin presentation i ett och samma svep. Jag tycker således att det är långsökt, att förf.

nöjt sig med flera stympade andrahandsbeskrivningar över yrket, såsom exempelvis på s. 128 med en fransk handledning i bagarkonsten, översatt till svenska i slutet av 1700-talet, som beskriver specialiserade sysslor. Denna franska handledning hade i stället haft sitt stora intresse i ett jämförande sammanhang.

Några obesvarade frågor, som inställer sig i dessa sammanhang är: Från vilka delar av Västsverige infördes säden till Göteborg? Var låg egentligen kvarnarna? Hur transporterades mjölet till bagarna? Hur kördes brödet ut? Hur var relationerna till brödutkörarna och hur var de till konditorerna?

En väsentlig lucka i förf:s vetande synes gälla den politiska situationen i Sverige under 1900-talets början. Det borde ha förekommit något om den såsom en bakgrund till det femte eller sjätte kapitlet. Förf. omnämner på flera ställen socialismens utbredning, t. ex. på s. 307, men säger inget om den liberala självhjälpsideologien. Förhållandet i Sverige var ju faktiskt det, att den politiska vänstern fram till 1920 bestod av liberaler och socialdemokrater. Och inom 1910-talets socialdemokrati rådde stark spänning mellan en vänster- och en högerfraktion, som ledde till vänstersocialismens utbrytning. Sveriges första socialdemokratiske ministär tillträdde först efter avhandlingens gränsår 1919 eller den 10 mars 1920 med Hjalmar Branting som statsminister. Tiden 1900—1920 var ju i stället en liberal storhetstid, som bl. a. innehöll Karl Staaffs första och andra ministär.

Åttatimmarsdagen infördes 1919 och Adolf Hedin, som förf. skriver om på s. 204 och s. 239, var liberal. Hans viktigaste motion lades 1884 om ålderspension och olycksfallsförsäkring. Arbetarskyddslagen kom 1912 och folkpensionen 1913. Allmän och lika rösträtt för män och kvinnor i kommunalval infördes 1918 och allmän rösträtt för kvinnor i riksdagsval 1919—1921.

Ett utelämnande av annat slag konstaterar jag i förf:s ensidiga beskrivning av Hjalmar Wallgren, som förekommer på många ställen i avhandlingen. Förf. skriver t. ex. på s. 276: "Att akademikern och journalisten Wallgren, som den som planerade idkareföreningens strategier, för bageriarbetarna framstod som den verkliga mörkermannen" etc. På s. 453 i det av förf. många gånger citerade arbetet "Svenska Bageriidkareföreningens Minnesskrift" (1924) skriver Wallgren om bageriarbetarna, enkannerligen Anders Sjöstedt följande: "Men innan vi sluta detta kapitel, anse vi oss även böra dröja

några ögonblick vid minnet av en man, som icke tillhörde oss utan den arbetarorganisation med vilken vi nödgats utkämpa så många och så heta strider, nämligen arbetareförbundets förtroendemän Anders Sjöstedt. Han besatt f. ö. en hjärtats naturliga godhet — som — mitt under stridsvimmel erövrade motståndarnas vänskap.”

En av de få direkta felaktigheterna finns på s. 81. Förf. skriver där, att vid branden 1804 införskaffades sill och potatis för att delas ut till de nödlidande fattiga. ”Bröd nämns överhuvudtaget inte.” Nej, men mjöl av olika sorter, som delades ut vid detta tillfälle: ”Hwete mjöl, råg mjöl, korn mjöl”. Den rätta benämningen på den citerade källan är dessutom ”Göteborgs Brandhjelps Committees Protocoller, Handlingar, Räkenskaper för år 1804”.

Några ställen hade kunnat kompletteras, t. ex. genomgången av konkurser på s. 102 ff med ett omnämnande av en av ”likarna” på området: Sven T. Kjellbergs ”Möbler i Göteborg 1649—1825. En arkivundersökning”, publicerad i Kulturrens årsbok 1967. Vidare s. 148, 190, 313 not 13 och 328 not 36, där förf. skriver, att de svenska brödsorterna har regional särprägel, både vad gäller ingredienser och form. Det hade då varit värdefullt med fler upplysningar om vad som verkligen är mest karakteristiskt för Göteborg i dessa avseenden. Då förf. inte ger några exempel på recept, hade jag till disputationen lånat några receptböcker från en göteborgsbagare med ett antal specialiteter, som vederbörande under ett livs verksamhet noterat och praktiserat. Dessa således exempel på källkategorier, som saknades.

Ett annat karakteristikum för Göteborg tycks enl. förf. ha varit, att vandrandet varit mindre viktigt för Göteborgsgesällen, som i stället bevakade sitt revir. Andra synpunkter på gesällvandringar i Europa har rec. framfört i Rig 1980, s. 95, i anslutning till anmälningen av ett hantverks-historiskt symposium i Veszprém i Ungern.

Jag har alltså konstaterat, att i ivern att behandla problemet har yrket på en del sätt blivit styvmoderligt behandlat — ty trots allt har yrkets specifika drag stor betydelse för frågeställningen. Å andra sidan önskar jag villigt erkänna, att förf. inte aspirerat på att skriva bagaryrkets historia. Delproblemet för henne var ju i stället hur gesällerna bands till mästarnas intressen och, hur banden löstes upp, och det har hon ställt och löst på ett skickligt sätt.

Vid recensionens avslutning vill jag därför uttrycka förhoppningen, att avhandlingen så snart som möjligt blir tryckt och i ny teknisk utformning får den bredare spridning den i hög grad förtjänar, blir läst och diskuterad.

**Nord nytt 25.** Nordisk tidsskrift för folkelivsforskning. Tema: Den gamla goda tiden. Perspektiv på forskarbegreppen revitalisering och folklorism. 1985. 112 s., ill.

Nord nytt 25, ”Den gamla goda tiden”, är ett temanummer om revitalisering/folklorism, tillkommet i samband med ett fältseminarium anordnat av NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbetsgrupp) sommaren 1985. I förordet utlovas att artiklarna skall ge exempel på olika infallsvinklar i studiet av revitalisering/folklorism, som i sammanhanget definieras som ”et fagudtryk der anvendes til at betegne menneskers interesse for at genoplive gamle traditioner, skik og brug” (s. 3). Efter genomläsning kan man konstatera att perspektiven skiftar i högsta grad: här finns svepande översikter, mer specifika studier eller diskussioner, en god del begreppsexercis samt ett renodlat metodologiskt inlägg. I det följande skall jag ta upp ett urval artiklar av olika karaktär.

Ulrika Wolf-Knuts ägnar sig åt begreppskritik: i inlägget ”Folklorism — kejsarens nya kläder?” ifrågasätter hon begreppet folklorism och dess innebörd. Hon ställer upp vissa kriterier som anses vara utmärkande för folklorismfenomen och prövar dem på ett konkret exempel: det finlandssvenska/finska tomaskorset i återupplivad version. När hon finner att vissa kriterier inte uppfylls ifrågasätter hon betydelsen av dessa; är det att traditionen sprids genom kurser, att traditionen standardiseras och att det föreligger en kris nödvändiga kriterier; är inte tomaskorset ett folklorismfenomen även om inte dessa krav uppfylls? (Inom parentes kan man fråga sig om dessa kriterier är så allmänt vedertagna, men det speglar kanske bara ytterligare den begreppsförvirring som råder.) Wolf-Knuts drar slutsatsen att termen folklorism är för diffus och att den saknar existensberättigande. Men när artikeln mynnar ut i ett försvar av begreppet revitalisering får jag en känsla av att det är öppna dörrar som slås in. För är inte revitalisering redan

den samlande, generella beteckning som Wolf-Knuts vill göra den till — eller avspeglar detta en skillnad mellan svenskt och finlandssvenskt språkbruk? Viljan i artikeln att ta utgångspunkt i ett sammanhållet, avgränsat empiriskt exempel är intressant; såtillvida är framställningen en stark kontrast till de mer översiktliga redogörelser man ofta möter, där revitalisering diskuteras i fågelperspektiv och där empirin är så uppenbart underordnad de teoretiska generaliseringarna.

Anders Salomonssons artikel "Revitalisering och region" kan tjäna som exempel på denna typ av översikter. Artikeln inleds med en diskussion av begreppen revitalisering, regionalism och gröna vågen, som tre sammanhängande och delvis sammanfallande fenomen. Salomonsson skriver om betydelsen av att söka ideerna bakom revitaliseringen och att vara uppmärksam på förändrad symbolisk innebörd i de fenomen som återupplivas. Resonemangen exemplifieras med referat av Salomonssons doktorsavhandling om bryggning av gotlandsdricka, samt med diverse mer kortfattade hänvisningar till återupptagande av traditionella maträtter. De orsaker till återupplivningen som Salomonsson framhåller är för det första de kompensatoriska, det vill säga till exempel att gotlänningarna brygger dricka för att kompensera en ekonomisk underlägsenhet och markera sin kulturella särart inför de talrika (mer välplacerade?) turister som besöker ön. Men dessutom påpekar Salomonsson att framhävande av regionalkulturell identitet också har blivit ett mode — "Det ligger helt enkelt i tiden" (jfr. s. 13). Ingendera förklaringen beläggs eller fördjupas i någon större utsträckning. Vidare tar Salomonsson upp "vegetariska vågor" och den "friskvåg" som kunnat observeras i Sverige och andra delar av västvärlden under det senaste decenniet. Dessa fenomen har emellertid inte mer gemensamt med revitalisering än att de är just vågor — fenomen i tiden, och Salomonsson har tagit upp dem (onödigt utförligt, kunde man invända) för att "ge en bild av de svårigheter som kan möta forskaren i form av återupptagande som liknar revitalisering utan att vara det" (s. 16). Artikeln griper alltså över mycket, utan att gå på djupet i någondera, och resonemangen får därför — med nödvändighet? — lätt en tentativ och yttlig karaktär.

Göran Rosanders artikel om regional identitet består av två delar, en inledande begreppsteoretisk, där nya termer introduceras och gamla defini-

eras eller omdefinieras, samt ett empiriskt avsnitt där Rosander redogör för framväxten av en dalsk identitet och berör frågor om hur de dalska symbolerna kommit att representera Sverige i stort. I begreppsdiskussionen kan man lägga märke till hur Rosander söker precisera begreppen revitalisering och folklorism samt komplettera dem med ytterligare två: renässans och publik historism. Revitalisering vill han då använda inte som samlingsnamn utan som beteckning för "återuppväckta aktiviteter som förtydligar etniska normer och celebrerar festliga höjdpunkter" (s. 30). Folklorism, eller som Rosander skriver folklorismus, innebär att man "håller lösryckta kulturelement från den ursprungliga bondekulturen i hävd av ekonomiska eller idealistiska skäl" (s. 30). Detta sker med konstlade medel och för nya syften. Renässans står för de fall där företeelserna som återuppstår "tillhör vardagen och behålls oförändrade, ej påverkade av situationen" (s. 30). Publik historism slutligen "innebär att en arrangör exploaterar en historisk händelse, ofta av engångskaraktär, av ideella skäl" (s. 30). Gränserna mellan de olika kategorierna är inte helt skarpa, vilket Rosander själv påpekar. Ibland kan man också ifrågasätta klassificeringen av de exempel han ger, som när Vasaloppet sorteras under publik historism — varför är Vasaloppet ett ideellt evenemang? Principiellt kan man fråga sig om inte de flytande gränserna försvårar användandet av begreppen, eller åtminstone begränsar deras klargörande förmåga. Och vad vinner vi då på den här nya systematiseringen? Det skulle ha varit intressant att se begreppen tillämpade i ett empiriskt sammanhang där de hade ett tveklöst förklaringsvärde, eller där förklaringsvärdet var så stort att det vägde upp nackdelarna med de flytande gränserna och de förvirrande mellanpositionerna. Att Rosander sätter fingret på att vissa företeelser återupptas oförändrade är intressant, om det så bara gäller dialekterna (jfr. s. 30). Om jag inte har helt fel har det ansetts vara ett grundläggande drag i all återupplivning att de fenomen som tas upp får en förändrad symbolisk innebörd. Å andra sidan kan man fråga sig om dialekterna verkligen återupptas oförändrade; om attityden till dialekterna har förändrats, om det att tala dialekt har ett annat symboliskt värde idag än för två eller tre decennier sedan, då är ju inte fenomenet oförändrat eller opåverkat av den situation i vilken det återupptas.

Beate Fossbakk behandlar revitalisering av sa-

misk slöjd och konst, men med fokusering inte på återupptagandet i sig utan snarare på sociala processer i samband med återupptagandet. Hon diskuterar dels institutionaliseringen av samisk slöjd och konst, kopplat till tillkomsten av olika producentorganisationer, och dels hur samiska kulturminnen kan fungera som stöd i uppbyggandet av en samisk identitet.

Lena Gerholm diskuterar alternativa förklaringsmodeller i revitaliseringsforskningen. Efter att ha förkastat såväl kausalförklaringar som kvantitativ hantering av kvalitativt intervjumaterial föreslår Gerholm ett radikalt annorlunda angreppssätt, nämligen att koncentrera intresset på frågan om vad revitaliseringen betyder eller innebär för de människor som ägnar sig åt den. Detta skulle kunna studeras med hjälp av en fenomenologisk metod, menar hon, och påpekar i sammanhanget att "fenomen" då står för fenomenet sådant det upplevs, inte för fenomenet i sig. Metoden beskrivs enligt följande:

Perspektivet skall vara ett inifrånperspektiv, utan att för den skull vara ett individperspektiv. Individen är nämligen ett med sin omvärld. Därför måste det emotionella fenomenet placeras innanför sin tid, sin plats och sitt språk. För att fånga den "levda" känslan "prosa" räcker det inte med enbart fria samtalsintervjuer. Det krävs i stället en mångfald material: fältkonversationer, forskarens introspektion, konst, poesi, litteratur, film, musik – alla möjliga material i vilka den aktuella känslan kommer till uttryck (s. 70).

Ur denna mångfald av uttrycksformer skall så "fenomenets grundläggande beståndsdelar, eller innersta väsen (betydelse, struktur)" analyseras fram – de olika temana (i fenomenet) kan då "klassificeras, jämföras, ordnas och syntetiseras" (s. 70). Därefter följer ett nytt moment, tolkningsarbetet eller konstruktionsfasen: "ett nytt mönster ska återställas där det aktuella fenomenet igen placeras in i det levande livet bland interagerande individer" (s. 70). Jag har citerat så pass utförligt därför att jag finner metoden intressant och, inte minst, viljan att finna en metod sympatisk. Det betyder inte att jag är enig i allt – jag ser en rad frågetecken eller problematiska inslag i den föreslagna arbetsgången. Att perspektivet river oss bort från situationella – eller interaktionella – undersökningar, alltså studier där den sociala kontexten genomgående betraktas som meningsfull för analysen, är en sak för sig; där får bara varje

forskare träffa sitt val: studier av fenomen i sig eller av fenomen sådana som de framträdde i ett bestämt sammanhang? Det senare kan givetvis uppfattas som en begränsning – varför studera bara folkdanslaget i Örebro (om ett sådant finns), varför begränsa sig till en liten uppsättning personer och deras handlingar och de innebär de lägger i dessa handlingar – när revitaliseringen eller till och med bara folkdansen är ett så mycket större fenomen? Detta berörs för övrigt i förordet, i följande formulering: "... revitalisering/folklorisme, hvis karakter ikke lader seg forklare alene ud fra en lokalsamfundsanalyse" (s. 3). Men att studera fenomen i sig erbjuder kanske sina egna, speciella problem. Hur bestämmer man till exempel vad som är fenomenets tid, plats och språk (jfr. citat s. 70)? Och hur dras gränsen för vad som är "den aktuella känsla" och hur avgränsar man den "omvärld" som individen är en del av? Att individen är *ett med sin omvärld* är för övrigt en programmatisk utsaga som kunde ha gott av att problematiseras – varken själva påståendet eller dess implikationer är självklara eller oomstridda. Den sista fasen, där det aktuella fenomenet skall placeras in i det levande livet bland interagerande individer, förstår jag inte heller meningen i. Om poängen är att finna en överindividuell innebörd i revitaliseringsfenomen behöver väl inte den innebörden föras tillbaka till interagerande individer (och hur skall det för övrigt gå till?) Ute i det levande livet borde man väl i stället vänta sig att finna en mängd specifika, kontextuella innebörder, vars uppgift i en fenomenologisk analys närmast borde vara att ingå som material i den första fasen? Överhuvudtaget är det svårt att förstå vad kontext står för i de här sammanhangen – till exempel i verifieringskriterierna: "är beskrivningen kontextuell?" (s. 70). Hur skall tolkningen kunna vara generell och kontextuell samtidigt, eller, eftersom den uppenbarligen skall kunna vara det, vad är det då man lägger för betydelse i "kontextuell"? En poäng på ett något annorlunda plan är den korta kommentaren att revitalisering inte existerar för folk utan bara för forskare, och att begreppet därför borde överges, åtminstone till en början, till förmån för intresse för vad människor faktiskt gör – eller tänker eller känner? – när de bedriver revitalisering.



Orvar Löfgren bidrar med ett vältaligt resone-mang om nationalkänsla. Jag vet inte om det är hans avsikt eller ej, men artikeln framstår som en veritabel idébank – den formulerar en rad frågor eller tänkbara forskningsuppgifter och ger indirekt inspiration till ännu fler.

Den sista artikeln, av Kaija Heikkinen, tar upp de karelska immigranterna i Finland och vinner på att läsas noggrant ett antal gånger. Till en början svårförståelig – på grund av språkbruk eller dålig översättning? – framstår den efterhand som empiriskt sammanhängande och full av träffande iakttagelser och målände beskrivningar. Heikkinen redogör för hur medvetenheten om karelska särdrag varierar i olika generationer i en by som betraktas som karelsk, oavsett det faktum att de ditflyttade, evakuerade karelarna bara utgör hälften av ordsborna. Vi får möta tre generationer, först de gamla, ”riktiga” karelarna, de som personifierar det karelska. I denna grupp återfinns en del personer som, skriver Heikkinen:

utvecklat en rutin vid presenterandet av traditionerna. Man kunde tala om en utveckling mot estradartister, vilkas konst består av framförandet av den karelska traditionen (s. 90).

Den andra generationen utgörs till största delen av kvinnor, många av dem änkor, för vilka karelsk kultur är den döde makens kultur. Heikkinen förklarar dessvärre inte varför kvinnornas egen kultur är mindre karelsk och varför de har övertagit mannens etniska tradition, men bilderna av hur de handskas med denna tradition är icke desto mindre intressanta (jfr. s. 91–92). Den tredje gruppen är ungdomar födda på 1960-talet. De saknar egna erfarenheter av levande karelsk kultur och är därför beroende av undervisning utifrån. Här möter vi vad vi kan känna igen som auktoritetsbunden, normerande revitalisering, frågorna om vad som är ”riktiga” traditioner, till exempel.

Heikkinens artikel är alltså också ett undantag från tendensen att diskutera revitalisering på ett allmänt plan, med mer eller mindre färdiga förklaringsmodeller till hands och löst anknutna empiriska exempel. Även om sådana generella diskussioner har sitt berättigande tror jag inte att de ensamma kan föra revitaliseringsforskningen framåt – inte utan bidrag från forskare som är villiga att också fördjupa sig i empiri, på det ena eller andra sättet.

*Barbro Matsson*

*Inga Wintzell: Jeans och jeanskultur.*

Nordiska museet. Stockholm 1985. 133 s., ill.

I dagens dräktdiskussioner skiljer man gärna på de väl dokumenterade folkdräkterna och de i nyare tid rekonstruerade bygdedräkterna, vilka båda idag lever kvar endast som festdräkter, använda i stad och på landsbygd. Det dräktskick som sedan industrialiseringens genombrott präglar dagens samhälle förnyas däremot ständigt och påverkas av internationella moder och trender. Det berör mer eller mindre alla samhällslager, men det kan inte sägas motsvara ett folkligt dräktskick i gammal bemärkelse.

Kanske finns det dock ett undantag, ett plagg som har en internationell karaktär och som bärs av både män och kvinnor, både unga och gamla. Jag tänker då på jeansen som nu fått sin fascinerande historia skriven av Inga Wintzell. Hon har ägnat många års forskningsarbete åt detta ämne och bygger bl. a. på ett rikt material om användningen av jeans i Sverige. En av henne utarbetad frågelista, distribuerad genom den Kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet, har resulterat i 2500 svar. Hon har dessutom bedrivit ingående socialhistoriska studier. Hennes bok *Jeans och jeanskultur* är därigenom mycket läsvärd, inte bara för dräkt- och modeintresserade utan även som inlägg i aktuell samhällshistoria. Hon visar övertygande hur jeansen brutit ny mark och speglar i tiden aktuella förhållanden. Framställningen är rikt illustrerad både i svart-vitt och i färg.

Det hela har inte blivit en modehistoria med dess tidigare rent dräktmässiga framställningssätt. I stället har resultatet blivit en bred samhällshistoria, präglad av 1900-talets dynamiska utveckling under två världskrig med exportförbud, materialbrist och uppbyggnad av industriell tillverkning. Klädesplaggens historia speglar som alltid samhällets förändring och människors inställning till nya trender, t. ex. unisex-modet. Jeansens historia är ett på många sätt enastående tvärsnitt av nya, revolutionerande strömningar.

Författaren belyser med ett mycket rikt källmaterial jeansens historia. Den lettiske skräddaren Jacob Davis från Riga kom till San Francisco 1856. Han sydde hästtäckan av segelduk och fick idén att också sy slitstarka arbetsbyxor av samma material med extra metallnitar som förstärkning. Det blev en fullträff och efterfrågan steg. Ett

fruktbarande samarbete inleddes med den från Bayern invandrade gårdfarihandlanden Levi Strauss. En omfattande tillverkning kom igång 1870 och jeansen blev snart populär även på andra håll i Förenta Staterna. Men det dröjde länge innan den slog igenom i Europa och i Sverige. N.K. i Stockholm sålde ett parti som 1946 importerats från Amerika som ungdomskläder. Snart följde emellertid importstoppet som räckte från 1947 till 1960, en följd av kristiden och valutaläget. Det var emellertid på 1940-talet som uddamodet med ofta rutig blazer och enfärgade flanelbyxor slog igenom och det gynnade även användningen av jeans. Algots, som startade sin verksamhet redan på 1920-talet, köpte blå twills, denim, från Tyskland 1947 och därmed utvecklar sig en konfektion i stor skala. Åhlén & Holm, som förde blåbyxor redan våren 1912, tar upp jeans för gossar och herrar i sin vårkatalog 1951 och följande år även för flickor. 1952 annonseras svarta jeans med gula sömmar för kvinnor. Först är jeansen ett fritidsplagg för sommarbruk, men snart är den i bruk året runt.

Jeansen var lättburen och praktisk och den fick många variationer med omkring 200 varumärken

1979. Som en motsats till det borgerligt välskötta plagget växte snart fram det tuffa med vita fläckar i den blåa indigofärgen, med synlig nötning och många lappar, så som ungdomen ville ha det i protest mot det etablerade samhällets klädkultur. På 1970-talet kom som en utvecklingsfas de åtsittande jeansen, som man måste dra på liggande på golvet och med benägen hjälp!

På 1960-talet kom jeansen in i konfektionsaffärerna och inte bara i arbetarbodarna. Därmed utvecklas 1970-talet till det verkliga jeans-decenniet. Man räknar med att försäljningen då låg på 1 500 miljoner par årligen. Jeansen kunde bäras t. o. m. vid operabesök. Franciskanermunkarna i Linköping använder jeans i vardagslag. Vid studentrevolten i maj 1968 bar man jeans, för att ta några exempel.

”Med jeans för arbete och fritid, till vardag och fest” fick vi som Inga Wintzell uttrycker det ”en jeanskultur”. Hennes skildring av hur jeansen kom till Sverige och den bakomliggande utvecklingen måste betraktas som en betydande insats i svensk och internationell dräkthistoria.

*Gunnel Hazelius-Berg*

## *Vill du komplettera din Rig-serie?*

Äldre årgångar eller enstaka häften  
kan beställas till låga priser.

*Ring eller skriv till*

### **Rigs expedition**

Nordiska museet, 115 21 Stockholm

tel 08/22 41 20

# *Nya böcker från*

## **NORDISKA MUSEET**

### **Medeltidens åkerbruk**

Agrarteknik i Sverige ca 1000–1520

av *Janken Myrdal*

Nordiska museets Handlingar 105

Pris exkl. moms 160:–.

Redskapstekniken står i centrum för undersökningen. "Medeltidens åkerbruk" tar bl. a. upp hur nya typer av plogar och årder, skärar och harvar togs i bruk och hur t. ex. järnskodda spadar började användas för dikesgrävning. Detta var för sin tid viktiga tekniska nyheter som blev betydelsefulla både för människornas vardagsliv och för samhället i stort.

### **Fataburen 1985**

Tema: Det sårbara samhället

Redaktör *Mátyás Szabó*

Pris exkl. moms 125:–.

Fataburen 1985 har till syfte att visa upp aspekter av den verklighet vari sårbarheten ingår som en integrerad del. I elva olika bidrag – av både museets egna medarbetare och inbjudna forskare från skilda ämnesområden – penetreras olika fenomen med sårbarheten som perspektiv.

*Genom bokhandeln eller direkt från*

### **NORDISKA MUSEET**

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

Tel 08/22 41 20

# *Nya böcker från* **NORDISKA MUSEET**

## **Stad i trä**

Panelarkitekturen. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria av *Sten Rentzhog*

Nordiska museets Handlingar 67, 2:a uppl.

Pris 150:— exkl moms.

Den svenska småstaden bestod i äldre tid av timmerhus i en eller två våningar. Vid torget och längs de viktigaste gatorna låg de största och förnämsta gårdarna. På dessa gårdar började man vid 1700-talets slut att klä in husen med bräder — ett byggnadssätt som fortfarande delvis sätter sin prägel på flera svenska småstäder.

Stad i trä beskriver denna klassicistiska träarkitektur med panelklädda fasader som till största delen tillkom under åren 1750—1850 och som ofta var av hög konstnärlig klass. Stad i trä är samtidigt en inventering av den svenska småstadens bebyggelsehistoriska utveckling under samma period. I centrum för framställningen står förhållandena i Hudiksvall, men också bebyggelsen i andra städer skildras utförligt i ord och bild.

## **Bilden räddas**

Tillvaratagande och restaurering av äldre fotomaterial.

## **Rescuing Pictures**

The Care and Restoration of Early Photographic Material

av *Irene Mattsson*

2:a mycket omarbetade upplagan.

Pris 150:— exkl moms.

Irene Mattsson har ända sedan ungdomsåren sysslat med fotografiska bilder. I *Bilden räddas* redogör hon instruktivt i ord och bild för sina räddningsmetoder; till glädje för alla som arbetar med äldre fotografiskt material. Denna andra upplaga har kompletterats med ett kapitel om problemen kring bevarandet av nitratfilm. Dessutom finns hela texten översatt till engelska.

## *Genom bokhandeln eller direkt från*

**NORDISKA MUSEET**

Bokförmedlingen

115 21 Stockholm

Tel 08/22 41 20

